

2015 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *F. ROMHÁNYI BEATRIX*
KOLOSTORHÁLÓZAT – TELEPÜLÉS-
HÁLÓZAT – NÉPESSÉG
- *PÁLFFY GÉZA*
A SZAKÍTÁSOK ÉS KIEGYEZÉSEK
ÉVSZÁZADA
- *ERDŐDY GÁBOR*
SZALAY LÁSZLÓ, A POLITIKUS
- *DÉNES IVÁN ZOLTÁN*
SZEKFŰ GYULA BETHLEN GÁBOR-KÉPE
- *SZILÁGYI MÁRTON*
A MARTINOVICS-ÖSSZEESKÜVÉS
ELÍTÉLTJEINEK BÖRTÖNVILÁGA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVII. ÉVFOLYAM, 2015. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,

R. VÁRKONYI ÁGNES], SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,

SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektronos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

---

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

F. Romhányi Beatrix: Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz	1
Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban	51
Erdődy Gábor: Szalay László, a politikus	67
Dénes Iván Zoltán: Szekfü Gyula Bethlen Gábor-képe	97

MŰHELY

Szilágyi Márton: Elviselni az elviselhetetlent. A Martinovics-összeesküvés elítélteinek börtönvilága	121
Halász Iván: A nemzetközi felügyelet alatt élő lengyel városállamok az 1939 előtti Európában: Krakkó és Danzig szabad városok	131

MÉRLEG

A magyarországi Anjou-kutatások francia és olasz szemmel	155
--	-----

MEGEMLÉKEZÉS

R. Várkonyi Ágnesről (1928–2014) (<i>Péter Katalin</i>)	175
Katus László (1927–2015) (<i>Szász Zoltán</i>)	178

F. ROMHÁNYI BEATRIX

Kolostorhálózat – településhálózat – népességA középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének
változásaihoz

Közhely, hogy egy-egy terület népességének kutatása időben visszafelé haladva egyre nehezebb, és egyre kevesebb biztos pontra támaszkodhat a kutató. Ha tehát ennek ellenére a több száz évvel ezelőtti – a rendszeres népszámlálások korát megelőző – népességszámról szeretne valamit mondani, ez legalábbis kételkedésre ad okot. A kísértés azonban kétségkívül nagy, és a történészek – köztük igen tekintélyesek is – már legalább száz éve kísérleteznek különféle módszerekkel, hogy közelebb jussanak a középkori és kora újkori lélekszám meghatározásához.¹ E próbálkozásoknak – becslésről a matematika

- 1 A viszonylag bőséges szakirodalmat e keretek között csupán felsorolásszerűen idézve: *Györffy György*: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Magyarország történeti demográfiája. KJK, Bp., 1963. 3–62.; *Szabó István*: Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. Uo. 63–113.; *Pálóczi Horváth András*: Régészeti és demográfiai módszerek Árpád-kori településtörténeti kutatásainkban. In: A magyar középkor kutatóinak nagyvárszoni találkozásán elhangzott előadások és hozzászólások. Szerk. Éri István. Veszprém, 1973. 14–67.; *Fügedi Erik*: A befogadó: a középkori magyar királyság. In: *Uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Magvető, Bp., 1981. 387–418.; *Kristó Gyula*: Magyarország lélekszáma az Árpád-korban. In: Magyarország történeti demográfiája (896–1996). Szerk. Kovacsics József. KSH, Bp., 1997. 110–154.; *Engel Pál*: Az Anjou- és a Zsigmond-kori Magyarország demográfiai problémái. Uo. 111–116.; *Kubinyi András*: A magyar királyság népessége a XV. század végén. Uo. 93–110.; *Draskóczy István*: Szászföldi összeírások és a Szászföld lélekszáma a XV–XVI. század fordulóján. Uo. 125–139.; *Dávid Géza*: Magyarország népessége a XVI–XVII. században. Uo. 141–171.; *Font Márta*: A honfoglalástól Mohácsig. In: A Kárpát-medence etnikai és demográfiai viszonyai a honfoglalástól a török kiűzéséig. Szerk. Uő. PTE, Pécs, 1998. 5–30.; *Kubinyi András–Laszlovszky József*: Népességtörténeti kérdések a késő középkori Magyarországon: népesség, népcsoportok, gazdálkodás. In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk. Uők–Szabó Péter. Martin Opitz, Bp., 2008. 37–48.; *Vajda Tamás*: Adalékok a Dél-Alföld késő középkori demográfiájához. In: Műhelyszemináriumok dolgozatok I. Szerk. Kovács Szilvia–Révész Éva. SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Szeged, 2013. 145–180. Kubinyi imént idézett két munkájában a Magyar Királyság népességét 1500 körül legalább 3 300 000 főre teszi, máshol azonban (*Kubinyi András*: Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben. In: Nándorfehérvártól Mohácsig. Argumentum, Bp., 2007. 203.) több mint 3,5 milliót ír. Ez azonban a szövegösszefüggésből következően Horvátországgal együtt értendő. – Nem kifejezetten demográfiai témájú, mégis itt idézhető Takács Miklós egyik, az általam használthoz hasonló módszerre épülő tanulmánya: *Takács Miklós*: A Kárpát-medence 10–11. századi cserépedény-lelőhelyeinek térképészeti vonatkozásairól – másodszer. In: Sötét idők rejtélyei: 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. Szerk. Liska András–Szatmári Imre. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2012. 405–500.

íránti tiszteletből nem beszélnek – látszólag csekély az értelmük, a kíváncsiságon túl első pillanatban nemigen látszik az ügy fontossága. Végére is nem mindegy, hogy egy adott országban vagy területen az Árpád-korban, a 15. vagy a 16. században hányan éltek? A népességszámok a látszat ellenére mégis fontosak. Vagy ha a számok önmagukban nem is, az arányok és a változások mindenképpen. Hiszen a gazdasági teljesítmény, a katonai képességek megítélése, végső soron a „centrum-periféria” különbségek értékelése mind összefügg a népességgel, annak térbeli elhelyezkedésével és időbeli változásával. Az e kérdésekre adott válaszok nélkül az összehasonlítás – régiós vagy európai szinten – is félrevezető lehet.

A népességszámra vonatkozó korábbi kutatások általában olyan adatokból próbáltak kiindulni, amelyek többé-kevésbé közvetlenül utaltak a lélekszámmra. Mind Európában, mind Magyarországon leginkább az adójegyzékeket, vagy – ahol erre lehetőség volt – az urbáriumokat, esetleg egy-egy kisebb terület (birtok) népességének összeírását használták fel. Ez természetesen azt is jelenti, hogy az ezen 14–15. századi forrásokat megelőző korban még ingoványosabb talajon mozgunk. Jól látszik ez például abból, hogy még az aránylag legtöbb forrással rendelkező Angliában is milyen hatalmas eltérések vannak az egyes kutatók által valószínűsített népességszámok között.²

Az olyan próbálkozások, amelyek a 10–13. századi vagy még korábbi népességszámokat a településhálózat segítségével kísérelték meg valamiképpen meghatározni (például Kristó Gyula az Árpád-kori Magyarországra nézve), semmiképp sem vehetők komolyan, hiszen sem az írott, sem a régészeti források nem szolgálnak olyan mennyiségű megbízható, jól keltezhető adattal, ami ilyen következtetéshez akár a legcsekélyebb mértékben is alapot szolgáltatna. Ugyancsak félrevezető a kutatásba Magyarországon és Lengyelországban egyaránt bevont pápai tizedjegyzékek demográfiai felhasználása.³

Olyan források, amelyekből ténylegesen megismernénk a népességszámot, Európában sincsenek a 16. század előtt. Ráadásul a rendelkezésre állók is eltérő területekről és eltérő időszakokból származnak. „Kalibrálásukat” az összehasonlíthatósághoz különféle szorzókkal szokták elvégezni. Mindezek természetesen már

2 Stephen Broadberry–Bruce M. S. Campbell–Bas van Leeuwen: English Medieval Population: Reconciling Time Series and Cross Sectional Evidence (2010). <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/academic/broadberry/wp/medievalpopulation7.pdf> (a letöltés ideje: 2014. júl. 23.). A szerzők a korábbi kutatások kritikai összefoglalását is közlik. Hasonló módszertannal dolgozott, de eltérő eredményre jutott Angus Maddison: The World Economy. I. A Millennial Perspective, II. Historical Statistics. OECD, Paris, 2006.; *Uő*: Contours of the World Economy, 1–2030 AD. Essays in Macro-Economic History. Oxford University Press, Oxford, 2007. Utóbbi szerző esetében ki kell emelni, hogy Anglia mellett csak a szűken vett Nyugat-Európát illetően tekinthető relevánsnak, a közép-európai térségre közölt adatai nem használhatók, azok forrásait sem közli.

3 Györffy György: A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Akadémiai, Bp., 1984. 141–159.; Stanisław Borowski: Population Growth in the Polish Territories. In: The Population of Poland. Ed. by the Committee of Demography of the Polish Academy of Sciences. PWN, Warszawa, 1975. 8.

önmagukban is rengeteg bizonytalanságot tartalmaznak. Európa északi peremén például Norvégia 16. század eleji népességét 135 000 és 240 000 közé teszik, ami $\pm 25\%$ körüli eltérést jelent.⁴ Valljuk meg, hibahatárnak ez elég vastkos.

További nehézség a népesség lélekszámát erőteljesen befolyásoló katasztrófák hatásának számszerűsítése, mint amilyen Magyarországon a tatárjárás, Nyugat- és Dél-Európában a fekete halál, vagy Franciaország bizonyos vidékein a százéves háború volt. Például a fekete halál terjedését és az általa érintett területeket ábrázoló korábbi térképek, amelyek alapvetően a mai járványügyi szakemberek által előrejelzési céllal használt járványtérképek módszertanát követték, gyakran vezettek komoly tévedésekhez. Nemcsak a járvány kelet-közép-európai hatását becsülték jelentősen túl, de a mai figyelmes kutató szemét nem kerülik el az érintett nyugat-európai területeken fellelhető egyes járványmentes területek sem, illetve olyan vidékek, amelyekről nem jegyezték fel, hogy jelentős számban haltak volna meg emberek a pestis miatt.⁵

Igaz, Európa nyugati részén, különösen Franciaországban és Angliában a késő középkorra és a kora újkorra vonatkozóan már viszonylag részletesebb adatok is rendelkezésre állnak. A levont következtetések azonban csak óvatosan ültethetők át más térségekbe, mivel a kontinens egyes régióiban eltérő család-, illetve háztartásmoделlek működtek. A hagyományos demográfiai szakirodalomban már a 19. század óta használják a közismert ötös szorzót a háztartásszámokon alapuló lélekszám-számításokhoz. Ezt alkalmazta Acsády Ignác, de a sok szempontból mintaként szolgáló Franciaország esetében Braudel is. A már idézett norvég népességadatok kiszámításánál North 4,5-es szorzót alkalmazott, s ezt a norvég lakosság agrárjellegével indokolta.⁶ A magyarországi adatokat tekintve azonban az ötös szorzószám érvényességét – néhány 15. századi adat fényében – már Kubinyi And-

4 Pl. Ole Jørgen Benedictow (Svartedauen og senere pestepidemier i Norge. Unipub, Oslo, 2002.) 1470-ben ~120 000 főre teszi Norvégia lakosságát, ami a legalacsonyabb érték a szakirodalomban, és ha elfogadjuk, akkor 1500 körül sem lehetett a lélekszám 135 000-nél magasabb (178.). Ezzel szemben Michael North (Europa expandiert 1250–1500. UTB, Stuttgart, 2007. [Handbuch der Geschichte Europas 4.]) a pestisjárvány előtti népességet 345 000 főben adja meg, a veszteséget pedig kb. 30–60%-ra teszi, ami 1500 körül – a mélypont időpontjától függően – 138 000–241 000 főt jelent (284.). A norvég példa kiemelésének indoka, hogy az európai peremterületek közül ennek az országnak a lélekszáma becsülhető meg leginkább, mivel a lakosság elsősorban többsége családi tanyákon élt, ezekről pedig viszonylag jó feljegyzések állnak rendelkezésre. Ugyanakkor e példából is jól látszik, hogy azonos forrásbázison milyen mértékű eltérések lehetnek a számszerű adatokban.

5 A fekete halál demográfiai és társadalmi hatásairól ld. Joseph Patrick Byrne: The Black Death. Greenwood Publishing Group, London, 2007., különösen 4. fejezet; Manfred Vasold: Die Ausbreitung des Schwarzen Todes in Deutschland nach 1348. Historische Zeitschrift 277. (2003) 281–308. Miközben az egyes feltételezések szerint a 14. század közepén Európa-szerte a népesség harmada, mintegy 20–25 millió ember halt meg, Németországban a veszteséget csak kb. 10%-ra teszik (vö. Vasold, M.: i. m. 304.). A 30–35%-os átlagos népességsökkenés összességében is túlzónak tűnik, bár Nyugat- és Dél-Európa egyes területei ennél akár nagyobb arányú veszteséget is szenvedhettek. Mindehhez ld. még Vasold mongráfiáját: Manfred Vasold: Die Pest. Ende eines Mythos. Theiss, Stuttgart, 2003.

6 North, M.: i. m. (4. jz.) 284.

rás kétségbe vonta.⁷ Újabban egyre több adat akár még az általa javasolt 6,2-es szorzószámnál is magasabb számot sugall.⁸

Mindent egybevetve tehát valóban rengeteg a bizonytalanság, és az eddig használt források nem is igen engednek ennél közelebb férkőzni a probléma megoldásához. Azt is tudomásul kell vennünk, hogy többé-kevésbé pontos számokat az újkor előtt nem használhatunk. Európa, s azon belül Magyarország középkori vagy kora újkori népességét pontosan meghatározni nem lehet, legfeljebb határértékeket tudunk megadni. Az egyes területek népességének változásai és egymáshoz viszonyított arányuk azonban más források alapján is vizsgálható, mint az eddig használtak.

Az adatok mennyiségének nagymértékű növekedése mind a történettudományban, mind pedig a régészetben elvezetett a kvantitatív módszerek hangsúlyosabb használatához. A különféle kutatási módszerekkel gyűjtött és statisztikailag is értékelhető adatsorok összevetésére a középkori Magyarországot illetően még várunk kell. Az ehhez használható korpuszok (például 10–11. századi temetők, Árpád-kori települések) feldolgozása és az eredmények közlése még csak részleges. A kolostorhálózat változásainak elemzése így egyfajta vitaindítónak is tekinthető. Természetesen ez sem „csodaszer”, nem adhat választ minden kérdésre, és végső soron nem alkalmas arra, hogy az egyes országok vagy területek népességét ez alapján meghatározzuk. De egy újabb lehetőség arra, hogy ellenőrizzük az egyéb módszerekkel végzett számításainkat, közelebb jussunk az egyes régiók egymás közti arányaihoz, és nem utolsósorban jobban megértsük a középkori Európa demográfiai és gazdasági változásait.

7 Kubinyi András: Magyarország népessége a XV. század végén. *Történelmi Szemle* 38. (1996) 138–140.

8 Kubinyi A.: A magyar királyság népessége i. m. (1. jz.) 96.; *Uő*: Magyarország népessége i. m. (7. jz.) 139. – Kubinyi egyébként több forrásban, valamint pl. Szakály Ferenc egyik általa hivatkozott publikációjában maga is ennél magasabb koefficienszt talált, érthető és indokolt óvatosságból azonban – bár némileg nyakatekert érveléssel alátámasztva – ezek közül a legalacsonyabbat (6,2) tekintette elfogadhatónak. Az egyik olyan forráscsoport, amely alapján a családonkénti gyermeklétszám újragondolható, a konfraternitás-okleveleké, amelyekben viszonylag gyakran tűnnek fel teljes családok, sokszor név szerint is. Ilyen oklevelek nagy számban a 15. század közepétől maradtak fenn, elsősorban a ferences, kisebb mértékben a Domonkos-rendhez kötődően. A családok létszáma a név szerint felsorolt esetekben meglepően magas, gyakran 5–6 élő gyermeket is említettek. A feltűnően magas fertilitási adatokra a 15. század vonatkozásában Kubinyi (*Kubinyi A.: Magyarország népessége i. m. [7. jz.] 139–140.*), a 14. század elejét illetően pedig Szűcs Jenő is rámutatott (*Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok*. Osiris, Bp., 2002. 232–236.). Ebben az összefüggésben is érdemes újragondolni, hogy miért van Magyarországon annyira kevés valódi apáca kolostor, s helyettük miért jelenik meg a késő középkorban jóval több beginaközösség.

Módszertan

A kolostorhálózat indikátorként való használatának előzményeit megtaláljuk mind a francia, mind pedig a német és az angol kutatásban. Ezek elsősorban nem demográfiai célzatúak. Francia vonatkozásban mindenekelőtt a Jacques LeGoff által kezdeményezett, koldulórendekkel kapcsolatos kutatást kell megemlíteni. Ennek eredményei közül a koldulórendek és a városfejlődés összekapcsolása ment át leginkább a köztudatba, de már francia történészek is találtak összefüggést egy település lélekszáma és az ott található kolostorok száma között,⁹ felhívva ugyanakkor a figyelmet arra is, hogy a koldulórendi jelenlét mértékét jelentősen befolyásolták más – gazdasági és spirituális – tényezők is.¹⁰ A német területeken elsősorban a „genetische Siedlungsforschung”-ot kell megemlítenünk, amelynek mindmáig jelentős hatása van. Az Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung által rendszeresen szervezett konferenciák és közzétett publikációk tekintélyes része foglalkozik Közép-Európával is, igaz, leginkább annak szlávok lakta területeivel (Germania Slavica). E kutatási irányzat a települések földrajzi, történeti és régészeti kutatására helyezi a hangsúlyt. A „Landesausbau” fontos tényezőként tekint a monasztikus rendekre a középkori Német-római Birodalom határterületein.¹¹

-
- 9 M.-H. Vicaire: Le développement de la province dominicaine de Provence (1215–1295). *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 28. (1973) 1017–1041.: „Le nombre des feux d’une localité est en général proportionnel au nombre des couvents de mendiants qu’abrite cette localité” (i. m. 1024.).
- 10 Pl. André Vauchez: Les ordres mendiants et la reconquête religieuse de la société urbaine. In: *Histoire du christianisme des origines à nos jours*. V. Ed. J.-M. Mayeur et al. Desclée, Paris, 1993. 767–793. – A LeGoff által kezdeményezett kutatás kiváló összefoglalását, valamint kritikáját adja Paul Bertrand: La fondation des Ordres mendiants: une révolution? In: *Structures et dynamiques religieuses dans les sociétés de l’Occident latin (1179–1449)*. Ed. Jean-Michel Matz–Marie-Madeleine de Cevins–Bernard Andenmatten. Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2010. 195–197.
- 11 A bőséges szakirodalomból vö. Herbert Jankuhn: Umriss einer Archäologie des Mittelalters. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 1. (1973) 7–19.; *Uő: Archäologie und Geschichte. Beiträge zur siedlungsarchäologischen Forschung*. De Gruyter, Berlin, 1976.; *Geschichtswissenschaft und Archäologie. Untersuchungen zur Siedlungs-, Wirtschafts- und Kirchengeschichte*. Hrsg. Herbert Jankuhn–Richard Wenskus. Thorbecke, Sigmaringen, 1979. Ld. még a *Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser* különféle köteteit, mint Zisterziensische Wirtschaft und Kulturlandschaft. Hrsg. Winfried Schich. Lukas, Berlin, 1998.; *Clemens Bergstedt: Kirchliche Siedlung des 13. Jahrhunderts im brandenburgisch-mecklenburgischen Grenzgebiet*. Lukas, Berlin, 2001.; *Zisterziensische Klosterwirtschaft zwischen Ostsee und Erzgebirge. Studien zu Klöstern in Vorpommern, zu Himmelpfort in Brandenburg und Grünhain in Sachsen*. Hrsg. Doris Bulach–Uwe Friedmann–Marion Lange–Winfried Schich. Lukas, Berlin, 2004., ill. *Sebastian Brather: Brandenburgische Zisterzienserklöster und hochmittelalterlicher Landesausbau*. In: *Zisterzienser. Norm, Kultur, Reform – 900 Jahre Zisterzienser*. Hrsg. Ulrich Knefelkamp. Springer, Berlin, 2001. 153–177.; *Peter Rückert: Zisterzienser und Landesausbau: Ordensideal und Realität im deutschen Südwesten*. In: *Norm und Realität. Kontinuität und Wandel der Zisterzienser im Mittelalter*. Hrsg. Franz J. Felten–Werner Rösener. LIT, Berlin, 2009. 97–116.

Az angol landscape archaeology módszerei nagymértékben támaszkodnak a kolostorok kutatására is.¹² Ennek jelentősége nemcsak a tájátalakító tevékenységek nyomon követésére korlátozódik, minthogy egyes szerzetesrendek vagy kolostorok támogatása, például Walesben, a 13. században kéz a kézben járt a politikai hatalom kiterjesztésével, valamint a meghódított területeken az angol intézményrendszer meghonosításával.¹³

Ami Magyarországot illeti, a középkori településterület és településhálózat kutatásában az utóbbi évtizedek rendkívül komoly eredményeket hoztak, amihez jelentősen hozzájárultak a közelmúltban nagy számban végzett régészeti feltárások. A történeti földrajz és a régészet eredményeinek összekapcsolása révén az adatok immár statisztikai elemzések alapjául szolgálhatnak. Ugyanakkor tagadhatatlan az is, hogy a kutatási helyzet a középkori magyar királyság egyes területein nem egyforma. Még a mai országhatárokon belül is vannak számottevő eltérések, a határon túli területek kutatottsága és kutathatósága pedig még nagyobb problémákat vet fel. Ezenfelül a Kárpát-medence déli területein, különösen a Szerémségben és a Temesközben az írott források pusztulásának mértéke olyan arányú, hogy az egykori településhálózat eleve csak töredékesen rekonstruálható.

Ebben az összefüggésben különösen nagy lehet a jelentősége egy olyan forráscsoportnak, amely viszonylag jól keltezhető, és csaknem 100%-ban ismert. Ilyen forráscsoportnak tekinthető a kolostorhálózat, amelynek kiépülése együtt kezdődött a keresztény magyar állam megalapításával, és – változó formában – a középkor legvégéig meghatározó eleme maradt mind az országos, mind a helyi intézményhálózatnak.

A módszer lényege az ország változó kolostorhálózatának vizsgálata, függetlenül attól, hogy az egyes kolostorok mely rendekhez tartoztak. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a szükséges adatok szinte teljes egészükben rendelkezésünkre állnak, méghozzá olyan mennyiségben, amely statisztikai szempontból releváns eredményekre vezet. Ha egy-egy kolostor még elő is fog bukkanni az ismeretlenségből, vagy valamelyikről kiderül, hogy nem pontosan ott volt, nem akkor létesült vagy pusztult el, az a trendeket nem fogja megváltoztatni.

Ráadásul ez az intézménytípus nemcsak Magyarországon, hanem a latin kereszténység egész területén jelen volt, sőt bizonyos mértékig még azon túl is.

12 Az ugyancsak bőséges szakirodalomból pl. *Monastic Archaeology: Papers on the study of medieval monasteries*. Ed. Graham Keevill–Mick Aston–Teresa Hall. Oxbow, Oxford, 2001., különösen *Michael Aston*: The expansion of the monastic and religious orders in Europe from the 11th century (9–36.); *Michael Aston*: Monasteries in the Landscape. Tempus, London, 2000.; *James Bond*: Monastic Landscapes. Tempus, Stroud, 2004.; *Advances in monastic archaeology: Conference on urban monasteries*. Ed. Roberta Gilchrist–Harold Mytum. Tempus Reperatum, Oxford, 1993.; *The Archaeology of Rural Monasteries*. Ed. Roberta Gilchrist–Harold Mytum. British Archaeological Reports, Oxford, 1989. (BAR 203.)

13 *James Bond*: The location and siting of Cistercian houses in Wales and the West. *Archaeologia Cambrensis* 154. (2007) 51–79.; *Janet Burton*: Homines sanctitatis eximiae, religionis consummata: The Cistercians in England and Wales. *Archaeologia Cambrensis* 154. (2007) 27–49.

A kérdéskör egyháztörténeti, pontosabban rendtörténeti szempontból már alapos kutatások tárgya volt, különös tekintettel az egyes rendek elterjedésének dinamikájára. Ezek a kutatások azonban többnyire csak az egyes rendek történetére koncentráltak, több rend együttes vizsgálatára csupán a koldulórendek esetében került sor, s akkor is leginkább a városiasodással összefüggésben. A jelen tanulmány kereteit – és persze a szerző lehetőségeit is – meghaladná a teljes európai kolostorhálózat változásának bemutatása, így itt csak a magyarországi helyzetre fogunk összpontosítani.

A kolostorok – ámbár a különféle szerzetesközösségek eltérő stratégiákat alkalmaztak, és az idők során a rendeken belül is zajlottak le változások –, mindig nagyon erősen függtek a környező társadalomtól, annak hozzájuk való viszonyától és gazdasági teljesítőképességétől. Koldulórendek esetében ez az összefüggés nem igényel különösebb bizonyítást, de az említett tényezők a monasztikus rendek létét is meghatározták: megtelepedni, megmaradni csak olyan helyen tudtak, ahol ennek társadalmi és gazdasági feltételei egyaránt adottak voltak. A latin kereszténység egész területén az egyház általánosságban támogatta a szerzetesrendeket, különbség csak annyiban volt, amennyiben egyes rendek egy adott területen népszerűbbek, mások kevésbé elterjedtek voltak. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy használható eredményt leginkább a hosszabb távú adatsorok vizsgálatától várhatunk, az egyes időmetszetek csak tágabb kronológiai keretben értelmezhetők. A kolostorhálózat dinamikája, egyes területek „felbukkanása” vagy „eltűnése” a térképen kétségtelenül lényegi adatokkal szolgál a népesség, a gazdasági teljesítőképesség, a természeti környezet, illetve bizonyos esetekben a politika és a hatalomgyakorlás változásairól. A befolyásoló tényezők sokfélesége miatt minden egyes esetben külön elemzésre van szükség. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a középkori (latin) keresztény államokban a legfontosabb tényezők a demográfiai és gazdasági viszonyok, amelyek együttesen meghatározták a kolostorok jelenlétét.

Ami a kérdésfelvetéseket illeti, ezek három fő téma köré csoportosíthatók: 1. A kolostorhálózat és a településhálózat összefüggései, a változások hátterében meghúzódó természeti, gazdasági és népességi okok feltárása. 2. A magyarországi kolostorhálózat helye Európában. 3. A koldulórendi kolostorok száma és a népesség lélekszáma közti összefüggések, elsősorban a folyamatok irányait tekintve.

Természetesen a kolostorhálózat ilyen célú vizsgálata csupán meghatározott időszakra korlátozódik. Ennek kezdetét a kereszténység és az egyház helyzete megszilárdulásának idejére tehetjük, ami Európa egyes régióiban eltérő időpontot jelent, és Közép-Európában nagyjából a 12. századra tehető. Végét a reformáció és nyomában a kolostorok feloszlata jelenti, ami – több helyütt uralkodói rendelettel – a 16. század közepére végérvényesen megbontotta a középkori egységet. Ehhez járult Magyarországon a török hódítás, amely azonban csak felerősítette az amúgy is megindult folyamatokat.

Kolostorhálózat és településterület

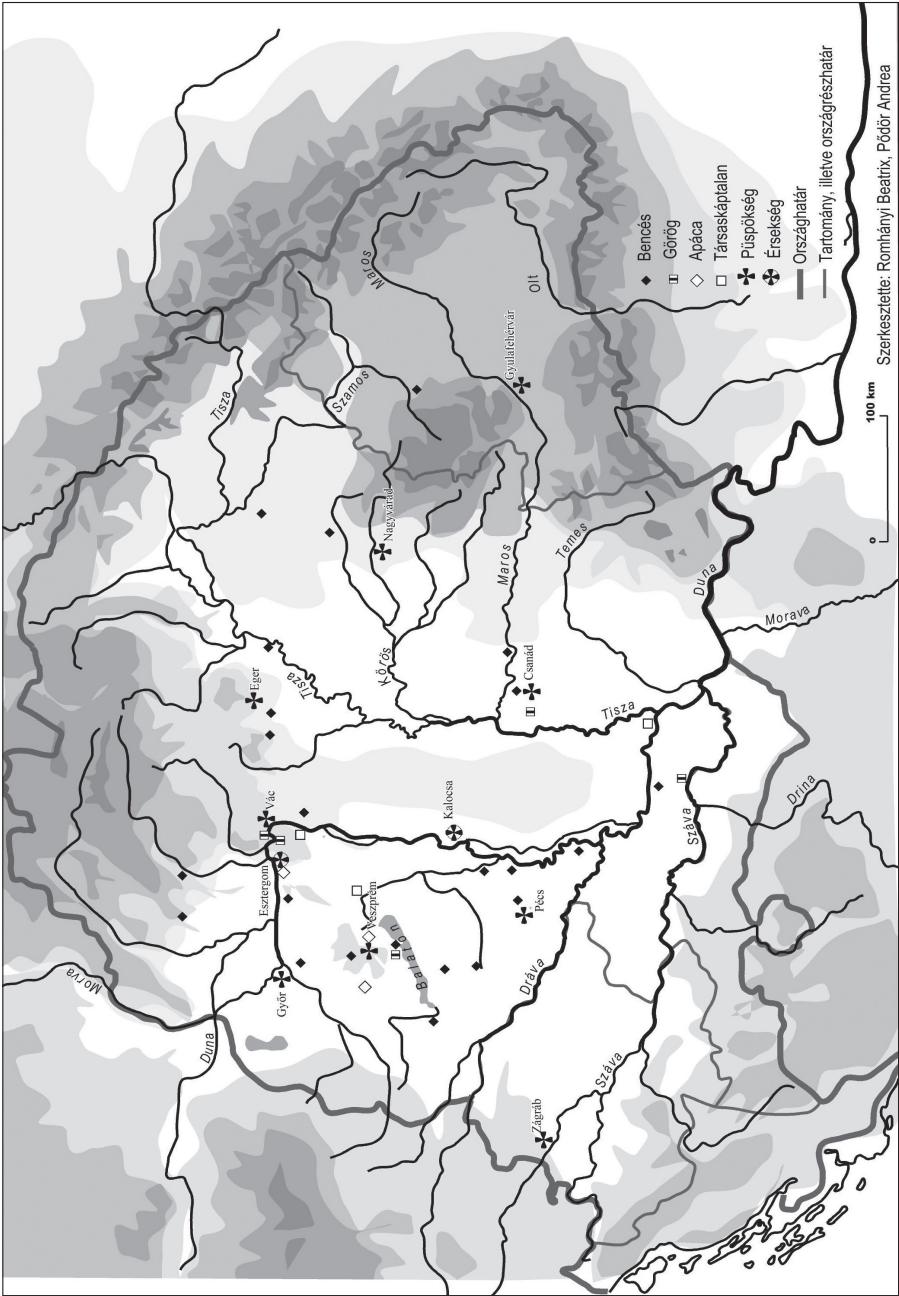
Az alábbiakban a népességváltozásokat olyan oldalról próbálom megközelíteni, amelyből ugyan konkrét lélekszámokat nem lehet megállapítani, következtetni lehet azonban a népességváltozás dinamikájára, valamint bizonyos területi sajátosságokra is. Az elemzés abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a szerzetesi intézmények – legyenek azok monasztikus vagy koldulórendiek – az országnak természetsszerűleg azokon a területein telepedtek meg, amelyek az adott időszakban lakottak voltak, pontosabban szólva, ahol a népsűrűség egy bizonyos szintet elért. Minthogy Magyarországon a 12. század vége előtti időszakra vonatkozóan csak kisszámú megbízható adat áll rendelkezésre az egyes intézmények alapítását illetően, ezért az 1200 körüli időszakot tekintetem kiindulási pontnak. Az ezt megelőző, 1100 körüli állapotot mutató térkép relevanciája lényegesen kisebb, csupán egy biztos minimumot jelenít meg. A népesség országon belüli elhelyezkedése szempontjából semmiképp sem használható, és az egyházszervezés tükrének is csak mértékkel tekinthető. Egy aspektus miatt mégis fontos: bizonyos útvonalak már korán láthatóvá válnak általa. Ebből természetesen nem következik, hogy ne léteztek volna más fontos utak is ebben a korszakban, de a monostorok által jellettekről legalább biztosan tudunk, és ezek elhelyezkedéséből is vonhatunk le – óvatos – következtetéseket.

Ezzel szemben felvethető, hogy az egész Árpád-kort tekintve sok a bizonytalanság, minthogy számos monostor esetében a tényleges alapítás és az első említés időpontja között akár egy évszázadnál is hosszabb idő telhetett el. 1200 körül azonban kezdenek megszorodni az írott források, amelyeket a régészeti adatokkal kiegészítve már viszonylag megbízható adatbázis áll a rendelkezésünkre. Hibák egészen bizonyosan vannak benne (például a tatárjárás után – különösen az alföldi régióban – felbukkanó intézmények valós alapítási idejét illetően), ezek azonban statisztikai szempontból nem számottevőek. Az egyes intézmények esetében igyekeztem szigorúan kritikus álláspontot elfoglalni, vagyis egy adott időszakban csak azokat vettem figyelembe, amelyek vagy egészen biztosan, vagy igen nagy valószínűséggel léteztek.

Minthogy a rendi hovatartozás a jelen vizsgálat szempontjából kevésbé fontos, a kérdéses, bizonytalan eseteket a legvalószínűbb besorolással mint bencés apátságokat, társaskáptalanokat, illetve görög rítusú monostorokat vettem figyelembe. Az apáca kolostorok kis száma miatt ezek rendi hovatartozásának jelölésétől eltekintettem. A társaskáptalanok és az apáca kolostorok csak az Árpád-kori térképeken szerepelnek. Ennek oka, hogy ebben az időszakban fontos kiegészítő információval szolgálnak (például Erdély 1200 körül), a későbbiekben azonban ez a szerepük megszűnik, viszont az amúgy is egyre sűrűbbé váló kolostorhálózat térképét nagyon megterhelnék. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy az általános vélekedéssel szemben Nyugat- és Dél-Európában sem általában volt jóval több apáca kolostor, hanem csak bizonyos területeken. Bajorországban vagy a Balti-tenger mellékén például épp annyira nem volt szokás női közösségeket alapítani, mint Magyarországon, miközben például Németország más területein helyenként több az apáca kolostor, mint a férfiközösség. A kutatás egy későbbi fázisában ter-

1. térkép
Az egyházi intézményrendszer kiépülése 1100 körül

mészletesen érdemes lehet kiterjeszteni az adatgyűjtést az apácákra is, ez azonban a jelen tanulmány által vizsgált földrajzi keretben sokat nem módosít az összképen.

Az 1100 körüli állapotot tükröző térképen – amely, mint fentebb hangsúlyoztam, jóval bizonytalanabb adatok alapján készült – néhány központ és útvonal emelkedik ki (*1. térkép*).¹⁴ A *medium regni* már ekkor elég világosan látszik, bár súlypontja természetesen még inkább Esztergom körül volt. Hasonló intézménysűrűsödést látunk Veszprém, Pécs, Eger és Csanád körül is. Utóbbi ugyanakkor némileg elszigetelődve áll az Alföld közepén, s ez a helyzete csak a 12. század végére változik meg – igaz, akkor gyökeresen. Az útvonalak közül kirajzolódik a Duna menti út, a Dunántúl déli részén áthaladó római eredetű út, az ország közepét Erdéllyel összekötő, a Meszesi kapun át vezető út, továbbá – halványan – egy olyan észak–déli irányú útvonal, amely mintegy a Borostyánút alternatívájaként vezetett az Adriától Zágrábon, Zalaváron, Somlósárhelyen, Győrön és Nyitrán (Zoboron) keresztül Lengyelország felé. Érdemes felfigyelni két püspöki székhely különös helyzetére: mind Gyulafehérvár, mind Zágráb meglehetősen magányosan áll. A látszólagos hasonlóság ellenére a két püspöki székhely eltérő közegben működött. Egyrészt Gyulafehérvártól északra ott találjuk a kolozsmonostori apátságot (jóllehet ennek alapítástörténete nem teljesen világos), másrészt pedig a 10–11. századi temetők Gáll Erwin által készített korpuszából kiderül, hogy Gyulafehérvár környéke ebben az időszakban viszonylag sűrűn lakott lehetett.¹⁵ Ezzel szemben Szlavóniából alig ismerünk erre a korszakra keltezhető leletanyagot, mindössze Zágráb közvetlen környékén található néhány lelőhely.¹⁶ Úgy vélem, e két püspökség – és esetleg még a valószínűleg a 12. század legelején alapított nyitrai – telepítő feladatot is ellátott, mintegy előretolt bástyaként jelenve meg környezetében. Emellett az erdélyi püspökség „magányossága” – más adatokkal együtt – arra utalhat, hogy Erdély északi és déli fele az Árpád-korban eltérő utat járt be. Az államszervezés intézményei (monostorok, vármegyék) északi irányból érkezhettek, és az itteni birtokszerkezet is hasonló lehetett a hegyeken inneni területekéhez. Dél-Erdélyben ezzel szemben a püspökségen kívül a szászok megtelepedéséig más egyházi intézmény nem létesült, a népesség pedig lényegében a Maros mentére összpontosult. Ezenkívül szinte kizárólag határőr-jellegű települések tűnnek fel a térképen. Ez a helyzet talán a sókitermelő és -szállító népesség sajátos jogállásával magyarázható. A kolostorhálózatot, illetve a temetőket feltüntető térképek egymást kiegészítik.

14 A római utak középkori továbbéléséről legutóbb ld. *Szilágyi Magdolna*: Római utak a középkori Dunántúlon. Az utak nevei és szerepük a középkori térszervezésben. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 1–25. – Megjegyzendő, hogy az általa közölt térképeken (i. m. 20., 21.) ábrázolt helynév-emplékek elterjedése nem vág egybe a kolostorhálózat alapján kirajzolódó képpel, inkább kiegészíti azt.

15 *Gáll Erwin*: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői. I–II. Kódex, Szeged, 2013. II., térkép.

16 *Takács Miklós*: A honfoglaló magyar szállásterület déli kiterjedése. *SZTE Régészeti Tanszék*, Szeged, 2013. 491–500. (különösen a cserépbográcsok elterjedési térképe).

szító volta egyébként arra is rávilágít, hogy ebben a korai időszakban – de bizonyos mértékig még az Árpád-kor későbbi századaiban is – mindezt együtt kell vizsgálni. Ennek egyelőre csak korlátozottan vannak meg a feltételei, mivel a teljes Kárpát-medence 9–13. századi lelőhely-adatbázisa nem készült még el.

Ebben az összefüggésben érdemes megvizsgálni Szlavónia helyzetét is.¹⁷ Erdéllyel ellentétben itt ritkán akadnak 10–11. századi leletek, s ezzel összhangban a 11. század végén teljesen hiányzik a kolostorhálózat is. Tovább bonyolítja a képet, hogy ez a helyzet még a következő száz évben sem változott, s az intézményhálózat kiépülése végül is a pécsi püspökséghez tartozó Papuk-hegység irányából kezdődött.

Egyrészt nem tisztázott, hogy a zágrábi püspökség a korai időszakban milyen népesség lelki gondozását szervezte és milyen tizedjövedelmekkel rendelkezett. Másrészt az sem világos, hogy a 13. század közepétől egészen bizonyosan használt, római eredetű Emona–Poetovio–Mursa–Sirmium útvonal¹⁸ szlavóniai szakaszát a korábbi időszakban miért nem látjuk megjelenni. Igaz, a Borostyánút is alámerült egy időre, feléledése azonban nagyjából száz évvel megelőzte a Dráva–Száva közén haladó útét. Ez annál is inkább kérdés, mert az Eszék–Szévaszentdemeter közti szakaszt a 11. század óta rendszeresen használták. Csak hogy ennek folytatása nyugat felé jóval északabbra, a Dunántúlon húzódott Pécs–Zalavár–Szombathely irányában, majd az osztrák oldalon Graz, Admont, Salzburg, Augsburg érintésével tovább egészen a Rajna-vidékig és Lotaringiáig.¹⁹

A kora középkori régészeti leletek alapos, korpuszjellegű feldolgozása nélkül Szlavónia 10–12. századi településviszonyai, illetve annak változásai aligha értelmezhetők.²⁰ Az egyházi intézményrendszer rendkívül lassú kiépülése, majd a 13. századtól a kolostorhálózat robbanásszerű sűrűsödése véleményem szerint a (belső) kolonizáció Erdélyhez hasonlóan szervezett, gyors lezajlását tükrözi.²¹

17 Szlavónia helyzetéről a 11–12. században ld. *Zsoldos Attila*: Egész Szlavónia bánja. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk. Neumann Tibor. Argumentum–PPKE, [Bp.–Piliscsaba], 2001. 269–281.; *Körmendi Tamás*: Szlavónia korai hovatartozása. *Századok* 146. (2012) 369–388.

18 Az útvonal késő antik használatáról ld. *Slavko Ciglenecki*: Potek alternativne ceste Siscija–Akvi-leja na prostoru zahodne Dolenjske in notrjanske v asu 4. do 6. stoletja. *Arheološki vestnik* 36. (1985) 255–284. Köszönöm Tóth Endrének az adatot.

19 Lényegében ezt az útvonalat sikerült Szőke Béla Miklósnak is rekonstruálnia a Karoling-korra (vö. *Szőke Béla Miklós*: Bogay Tamás és a Karoling-kori Mosaburg. *Ars Hungarica* 2012. 73.). A Drávától délre húzódó régi római út használatára a Karoling-korban sem utal közvetlen bizonyíték. Köszönöm Szőke Béla Miklós szíves közlését.

20 A horvát kutatás számára Szlavónia 12. századi „üressége” nem teljesen ismeretlen, hiszen a területről okleveles említés is alig van (összesen négy), azok is inkább a század második feléhez köthetők. Köszönöm Damir Karbićnak az erre vonatkozó észrevételeit. Az Avar Kaganátus határrendszerét részletesen is tárgyalja *Szőke Béla Miklós*: A határ fogalmának változásai a korai középkorban (Adatok a Kerka-vidék kora középkori településtörténetéhez). *Zalai Múzeum* 13. (2004) 181–183.

21 A 10–12. századi időszakot illetően felmerülhet egy – akár az avar és Karoling időszakból örökölt – széles gyepűelve megléte (vö. *Szőke Béla Miklós*: Die Donau und die letzten Tage des awarischen Khaganats. *Varia Archaeologica Hungarica* 26. [2011] 265–266.). Elgondolkodtató

A 2. térképen meglehetősen látványosan tűnik fel a 12–13. század fordulóján létezett kolostorhálózat néhány jellegzetessége.

1. A 12. század végéig az ország jelentősebb számú népességgel rendelkező területe nem terjedt ki Szlavóniára és Dél-Erdélyre. A jelek szerint Erdélyt a korai időkben a királyság belső területeiről érkező betelepülők elsősorban észak felől közelítették meg, a Maros menti útvonal szerepe ebben az időszakban más lehetett. A kolostorhálózat itt megfigyelhető különbségei vélhetően több tényezőre vezethetők vissza: a só kereskedelmének közvetlen királyi ellenőrzése, és ezzel összefüggésben a terület birtokviszonyainak sajátos volta, valamint a népesség esetlegesen eltérő etnikai, vallási jellege. A folyó Erdélyen kívüli szakaszán a 12. század közepén, illetve annak második felében a monostorok hirtelen megugró sűrűsége ugyanakkor arra utal, hogy e század folyamán jelentős változások zajlottak le. Ennek hátterében egyrészt az erdélyi só kereskedelmének átalakulása állhatott (ennek részletei további kutatásokat igényelnek), másrészt számolni lehet a birtokviszonyok és a népesség módosulásával is.
2. Ami Szlavóniát illeti, a térkép mindenképpen meglepő képet mutat, hiszen eddigi ismereteink szerint a terület, amely a zágrábi egyházmegyéhez tartozott, legalább a 11. század vége óta része volt a magyar királyságnak. Ugyanakkor a kolostorhálózat hiánya felveti annak lehetőségét, hogy a népsűrűség valójában rendkívül kicsi volt, és Szlavónia tényleges benépesítése – Erdély délkeleti területeihez hasonlóan – csak a 12. század második felében kezdődött el. Erre utal a 11–12. századra keltezhető régészeti leletek rendkívül kis száma is.²²
3. Az egyháznak főleg a német szakirodalomból ismert telepítő, illetve határkijelölő tevékenysége (Landesausbau) Magyarországon nem elsősorban szerzetesi intézményekhez, hanem az egyházmegyei szervezet részét képező társaskáptalanokhoz köthető (Titel, Pozsony, Szepes, Vasvár, Pozsega, Mező-

---

ugyanakkor, hogy ezt miért tartották fenn ilyen sokáig, különösen hogy az egyházi intézményrendszer kiépülése a püspökség alapításával már a 11. század végén megkezdődött.

- 22 A horvát régészeti kutatásnak kétségkívül nem állt a homlokterében a kora Árpád-kori Szlavónia kutatása, annyi azonban az eddigi eredményekből is látható, hogy a területen e korszak régészeti leletanyaga igen gyér, s elsősorban a Zágrábtól észak-északnyugatra fekvő Zagorje területén mutatható ki. Nyilván nem véletlen, hogy a Papuk-hegység nyugati oldalán lévő bélai bencés apátság első említése 1237-ből való, s az intézmény hosszú ideig a szerémségi Szent Gergely-monostornak volt perjeliségeként alárendelve. Köszönöm kollégáim, Tajana Pleše és Andrej Janeš szíves közlését. Vö. *Andrej Janeš*: The Benedictine Monastery of St. Margaret in Bijela: Between Written Sources and Archaeological Research. Poster presentation at the 19th European Association of Archaeologists Annual Meeting, 4–8 September 2013, Plzeň, Czech Republic. https://www.academia.edu/5019285/The_Benedictine_Monastery_of_St._Margaret_in_Bijela_between_written_sources_and_archaeological_research (a letöltés ideje: 2014. okt. 19.)

somlyó, Nagyszeben, Csázma).²³ Ezek – a 11. század végén alapított Titel és a 13. század elején alapított Csázma kivételével – mind a 12. században létesültek. Természetesen akad arra is néhány példa, amikor bencés, illetve görög apátságok tűnnek fel ilyen szerepben (északon Szkalka, Garamszentbenedek, délen Szávaszentdemeter, keleten pedig Kolozsmonostor vagy valamivel később Harina). A ciszterciek viszont, akik például a Balti-tenger vidékén gyakran kaptak ilyen szerepet, szinte teljesen hiányoznak. Csupán két, a nyugati határszélen alapított apátságuk, Szentgotthárd és Borsmonostor vett részt a nyugati gyepűelve betelepítésében (valószínűleg nem véletlen, hogy a 13. század elején a rendnek érdekében állt a kettő között található pornói bencés apátság megszerzése is). A gyepűelve területén egyébként megelőzte őket a magánalapítású küszéni bencés apátság, ezt azonban a szentgotthárdi apátságot alapító III. Béla megszüntette, hogy helyére felépíthesse Németújvár várát. Erdélyben a kerci apátság szerepe – igen csekély birtokai miatt – nem teljesen egyértelmű, de kisebb mértékben azért részt vállalt a környék 13. századi településtörténetének alakításában.

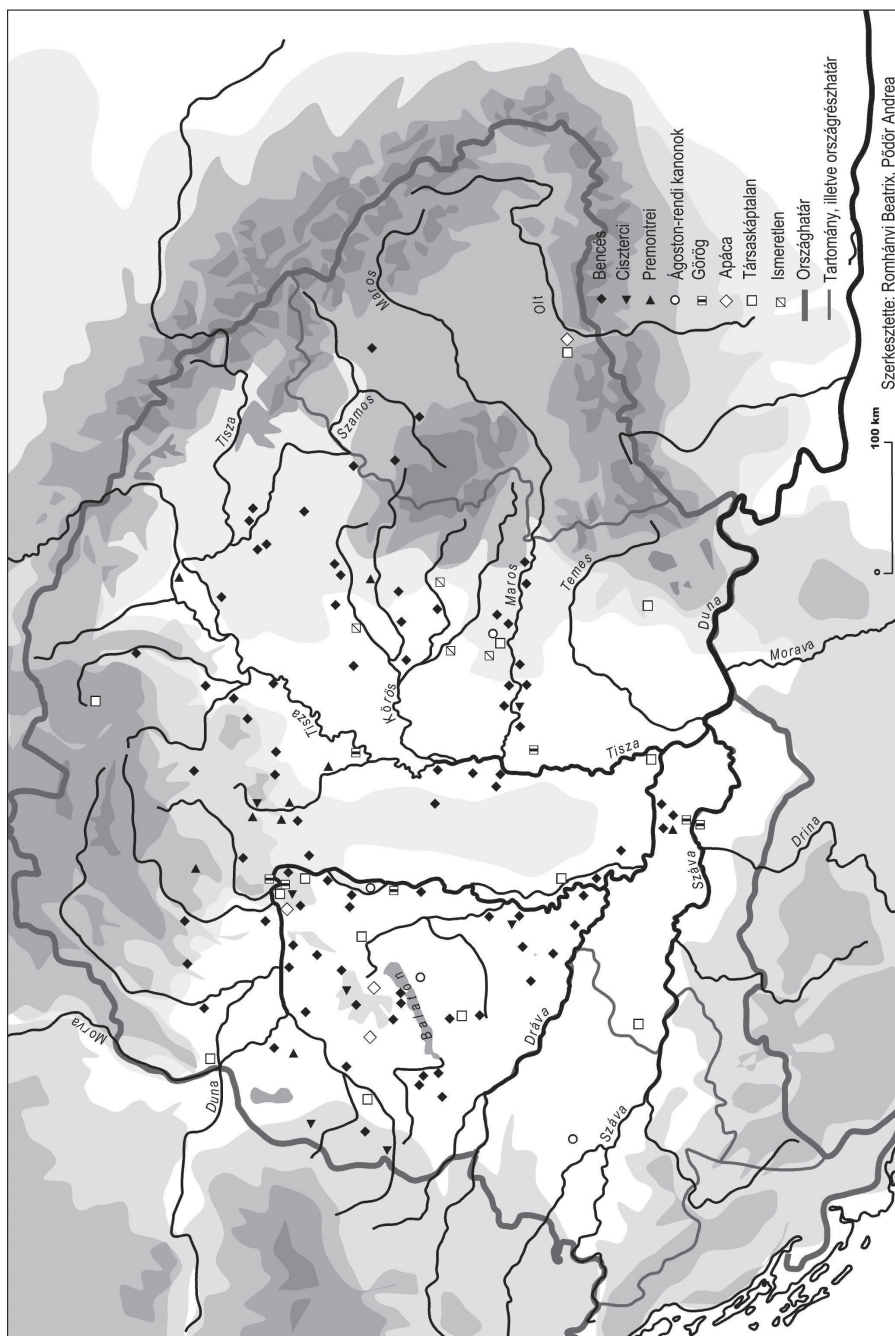
4. Az országban rendkívül nagy számban jelen lévő bencés apátságok nemcsak a lakott területeket jelzik, hanem jeleznek bizonyos nagyobb forgalmú útvonalakat is. Ezek egyike a Dunántúl déli részén végighúzódó, római eredetű út, amely a 13. század elején *via imperatoris* néven bukkan fel okleveles forrásban, utalva Barbarossa Frigyes keresztes seregének útvonalára.²⁴ Egy másik jól ismert útvonal vezet Szatmár felől a Meszesi kapun át Erdélybe Kolozsmonostorig. Mindkettő látható már 1100 körül is. A harmadik út a Dunántúlról halad a Vág völgyén át északra, a negyedik pedig az Erdélyi-érchegység nyugati lábától a Maros mentén Szegedig, majd onnan tovább az ország közepe felé. Ennek az útvonalnak a Duna–Tisza közén húzódó szakaszát jelzi Dorozsma, Szer, Pétermonostora és Pálmonostora. Végül az ötödik útvonal az Alföld északi peremén rajzolódik ki Pesttől az ekkor még nem is létező Kassa irányába. E részben vagy egészben szárazföldi utak mellett használatos a dunai vízi út is, különösen a folyónak a Pesttől délre eső szakaszán. Az ország belső területeit tekintve tehát már 1200 körül kitűnik az Esztergom és Buda közötti régió mint az ország közepe.
5. A kolostorhálózat eloszlása ebben az időben lényegesen egyenletesebb képet mutat, mint a késő középkorban. A változás az Alföldön a legfeltűnőbb.

23 Más összefüggésben (a városiasodással kapcsolatban) hasonló jelenségre hívta fel a figyelmet *Fügedi Erik*: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. Századok 106. (1972) 74.

24 *Tóth Endre*: Via imperatoris (1217). In: Quasi liber et pictura, Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. ELTE Régészettudományi Intézet, Bp., 2004. 575–580.

2. térkép
Monostoralapítások 1200-ig

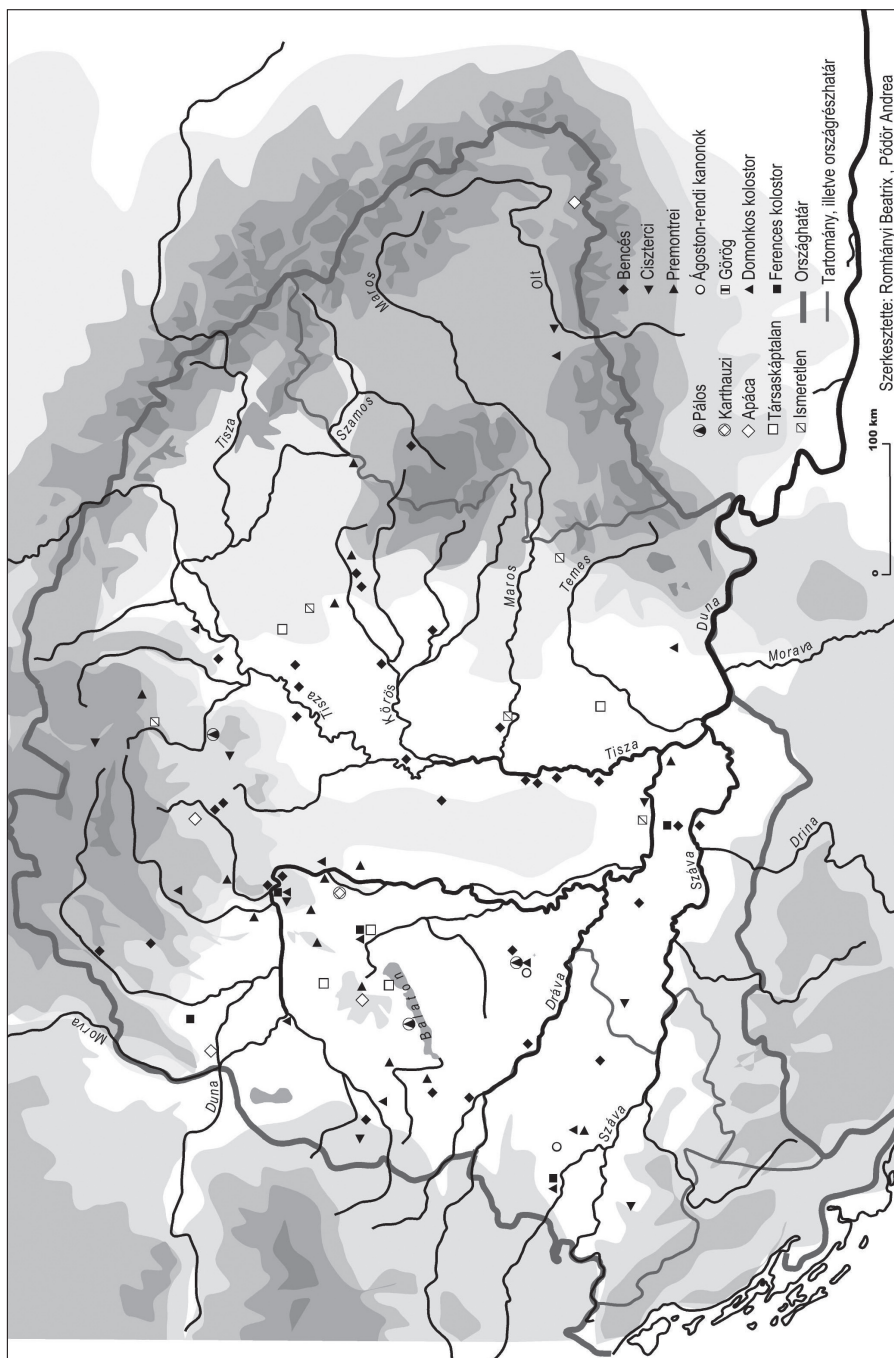

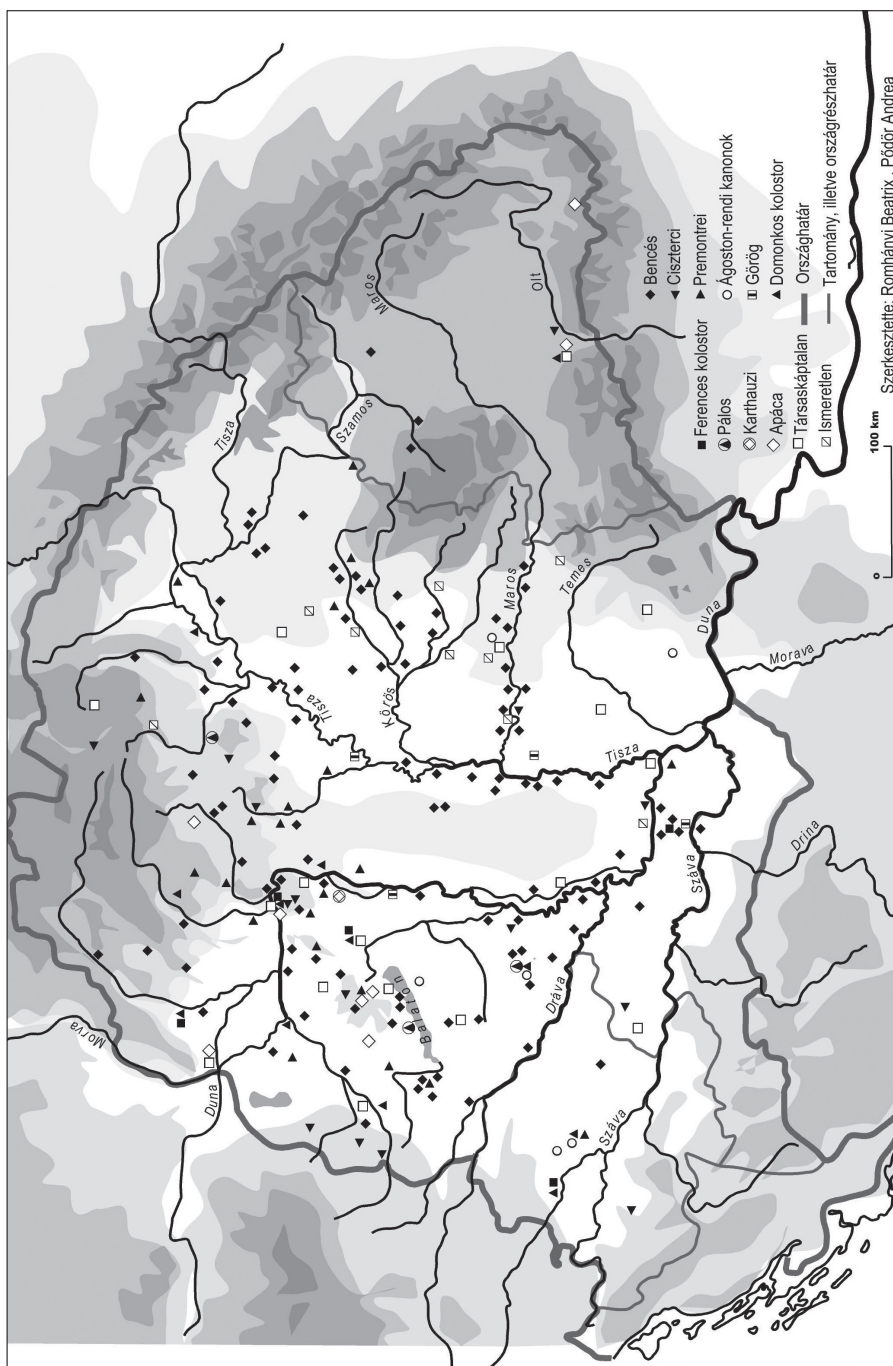
A tatárjárásig hátralévő négy évtizedben a hálózat tovább sűrűsödött, ennek mintázata azonban lényegesen eltért a korábbiaktól (3. és 4. *térkép*).

1. Megszűnt a viszonylagos egyenletesség, mert az ország keleti területein jóval kevesebb új intézmény létesült, mint a Duna mentén, illetve a Dunán-túl.
2. A gyepteljes betelepítése, ami a 12. században indult el, a 13. század végére lényegében lezárult. A kolostorhálózat változásait szemlélve a folyamat az ország egyes területein eltérő mértékben követhető nyomon. Miközben az északi peremterületek és Szlavónia benépesedése világosan tükröződik rajta, addig Erdély területén ez a folyamat alig hagyott nyomot. Csupán a százok településterületén, ezen belül is főleg Dél-Erdélyben létesültek új intézmények, ahol viszont az ország többi részén még mindig népszerű monasztikus rendek közül csak a ciszterciek tudták tartósan megvetni a lábukat (Kerc). Új bencés alapítás egész Erdélyben egyetlenegy sem volt. A premontreiek megkíséreltek ugyan megtelepedni (például Almásmonostor), de próbálkozásuk sikertelen maradt.
3. A megjelenő új rendek (domonkosok, ferencesek, valamint a későbbi pálosok) egyértelműen és látványosan az ország nyugati felét részesítették előnyben. Közülük csak a domonkosok képviseltették magukat a tatárjárás előtt két kolostorral az ország keleti felében, de azok is nyilvánvalóan a kun misszióval voltak összefüggésben (Beszterce, Nagyszében).
4. A szerzetesrendek sokszínűsége inkább jellemző az ország nyugati felére, ennél jóval egységesebb a kép a Dunától keletre. A mégis megjelenő rendek legfeljebb egy-egy kolostorral képviseltetik magukat (például Ágoston-rendi kanonokok, pálosok).
5. Az Alföld kiürülése megkezdődött már néhány évtizeddel a tatárjárás előtt. Intézmények ugyan nem szűntek meg, de nem is alapítottak újakat ebben a térségben. Jóllehet kisebb területről van szó, hasonló jelenség figyelhető meg az ország nyugati határvidékén, a Duna két partján is.
6. Kolostorhálózata alapján a 13. században a Szerémség is jól láthatóan az ország népesebb vidékeihez tartozott. Ugyanakkor a szerzetesrendek itteni jelenléte rendkívül erősen kötődött a Balkánra vezető útvonalhoz, mert a Fruska Gorának csak a nyugati részén települtek kolostorok ebben az időben.

3. térkép
Monostoralapítások 1200–1241 között

4. térkép
Magyarország kolostorhálózata a tatárjárás előtt, 1241

A fentiekben vázolt képet kiegészíthetjük továbbá azokkal az intézményekkel, amelyeket a tatárjárás után alapítottak, vagy amelyek létéről ekkor szerzünk először tudomást (5. térkép). A monasztikus rendek számára ez az időszak mondhatnók a virágkor vége (hanyatlásról ennek ellenére még egyáltalán nem beszélhetünk), így az új alapítások többnyire a korábbi „lyukakat” töltik ki, vagy az újabban betelepített területeket célozzák meg. Az 5. térképen az alföldi régióban különösen sok ismeretlen rendi hovatartozású intézményt látunk, aminek az az oka, hogy ezek gyakran eleve csak helynévként tűnnek fel a forrásokban. Többségük vélhetően még a tatárjárást megelőző időszakban létesült, s jórészt áldozatul esett a pusztításnak. Azok az intézmények azonban, amelyeket valóban a tatárjárás után alapítottak, a 13. század első felének mintázatát követik, és többségük fenn is maradt a későbbiekben.

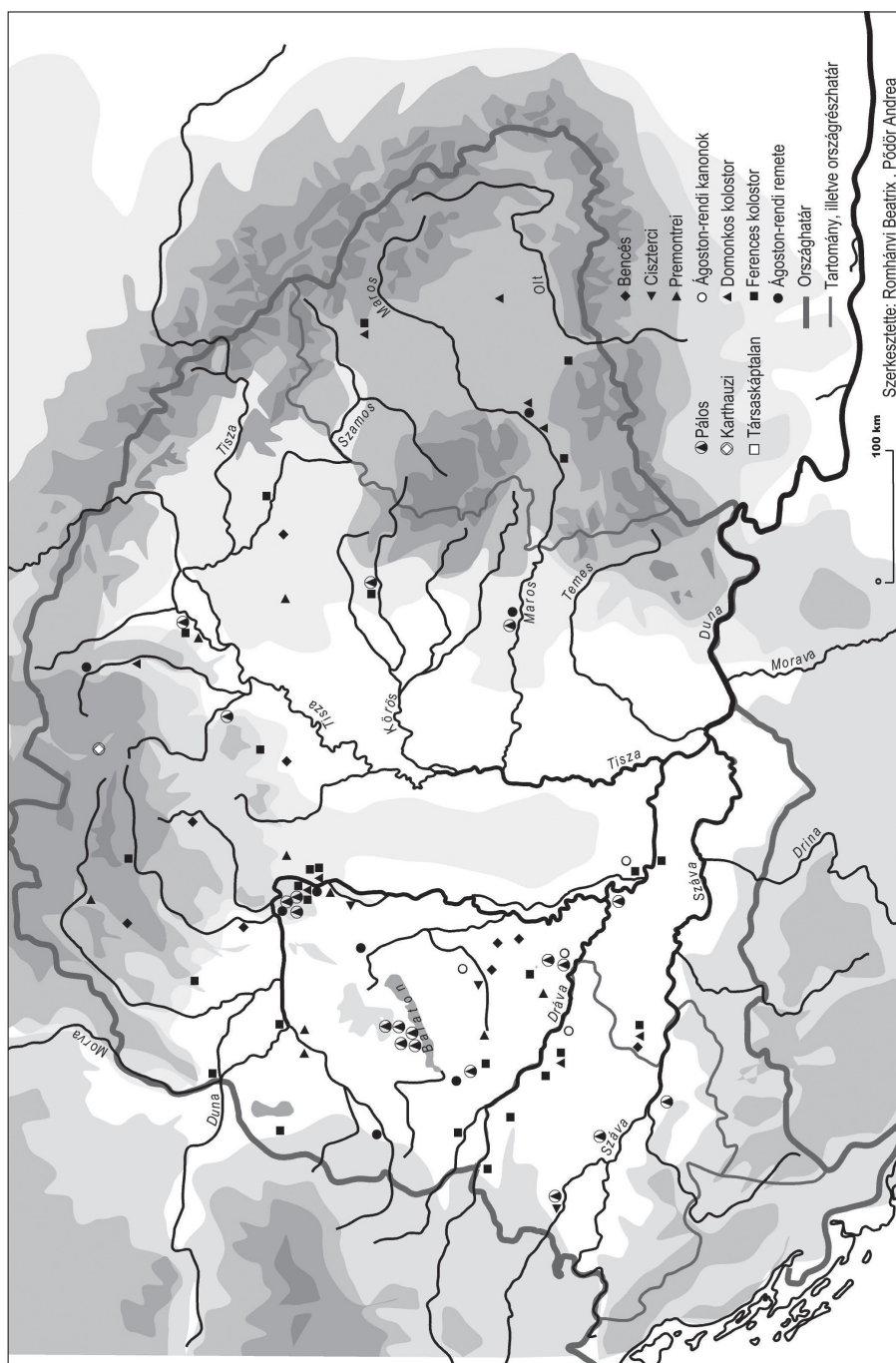
A 13. század második felében a Szerémségben is megváltozott a kolostorhálózat. Ezen a területen – Erdélyhez hasonlóan – mintha hamarabb leáldozott volna a monasztikus rendeknek, miközben a koldulórendek viszonylag korán megjelentek. Az ország sok más területétől eltérően a kétféle szerzetesség párhuzamos terjeszkedése itt nem mutatható ki.

Hasonló képet mutat a tatárjárás előtt alapított monostorok közül az 1350 után megmaradtakat ábrázoló térkép is (6. térkép).

Okleveles adatok alapján azonban a monostorok tényleges megszűnése nem a tatárjárás közvetlen következménye volt. Az ország kolostorhálózatában 1300 körül még jó néhány olyan intézményt találunk, amelyek a tatárjáráskor károkat szenvedtek, újjáépültek, a 14. század közepére mégis elsorvadtak (7. térkép). Az 1350 körüli állapotot ábrázoló térképekhez (5. és 6. térkép) képest az Alföldön ekkor még jóval több monostor működött, vagy legalábbis jóval többről vélték úgy, hogy feléleszthető.

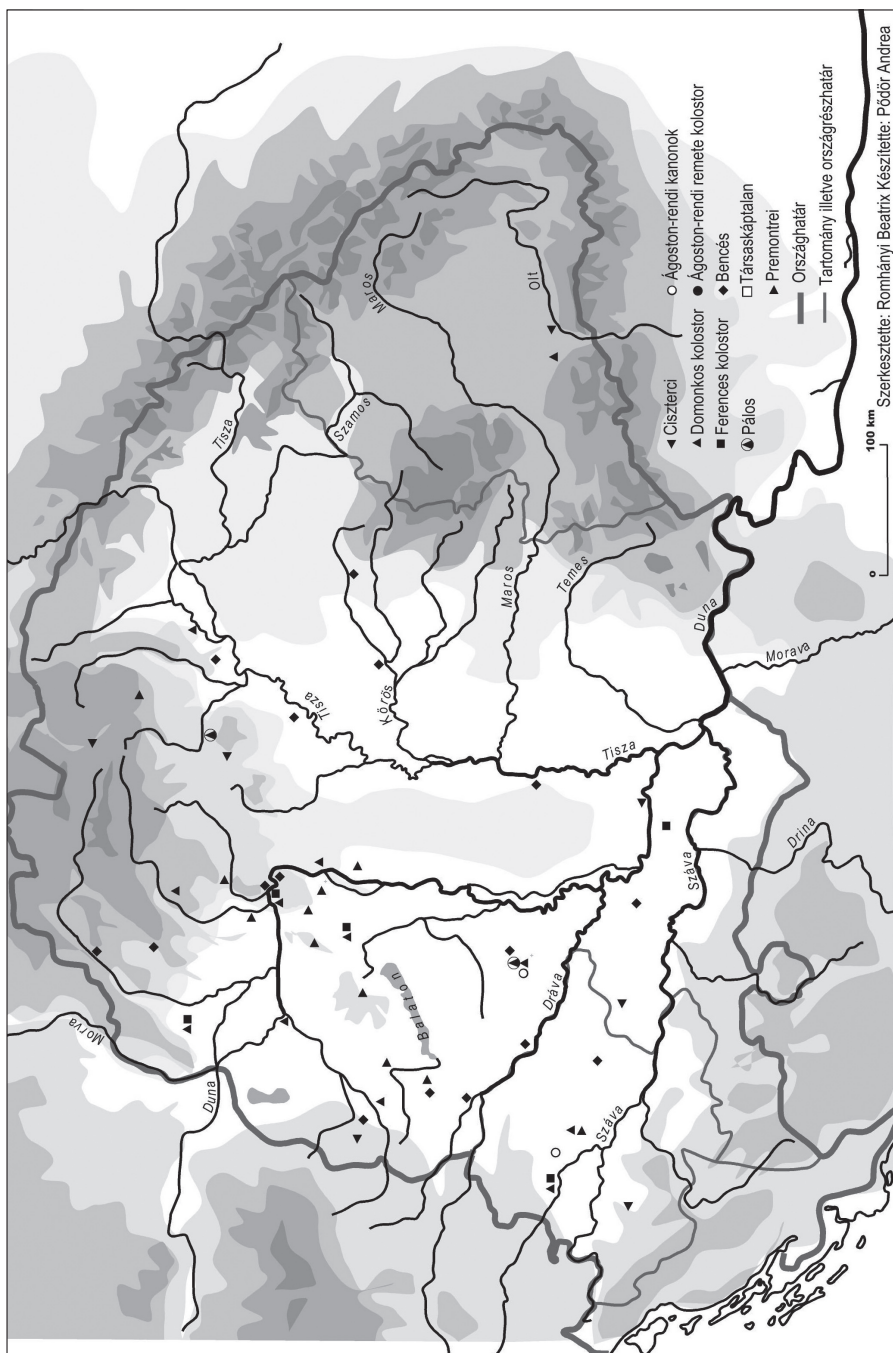
Végigtekintve a térképsorozaton felmerül a kérdés, vajon a tatárjárás valójában milyen mértékben okozta közvetlenül a kolostorhálózat – és a településhálózat – átalakulását. A nagy változás meglehetősen hirtelen, a 14. század közepén zajlott le, amikor is a tatárjárás egy évszázaddal korábbi hatása aligha érvényesülhetett. Véleményem szerint a folyamat lényegében két okra vezethető vissza. Bizonyosan hatással volt rá a kunok betelepődése, valamint egyes vidékeken – főként az Alföld délkeleti részén – az 1280-as években történt zavargások és a kunok egy részének kivonulása. Az Alföldön és részben Fejér megyében (Hantos szék) megtelepedő nagyállattartó népesség település- és birtokszerkezete a jelek szerint hosszabb távon is befolyásolta a szerzetesek (ebben az időszakban már elsősorban a koldulórendek és kisebb mértékben a pálosok) megtelepedésének lehetőségeit. Alig van példa a korábbi, monasztikus rendekhez tartozó épületek átadására az új rendek számára. A rövid életű aracsi ferences kolostoron kívül csupán a korszak legvégén, az 1530-as években ismerünk hasonló esetet a Békés megyei Gerlán. Mindkét helyen az épületek igazolhatóan álltak, és viszonylag kis ráfordítással bizonyosan újra használhatóvá lehetett volna már korábban is tenni őket. A közeg eltérő voltára utalhat a pálosok

5. térkép
1241 után alapított monostorok, és ami abból 1350 után megmaradt

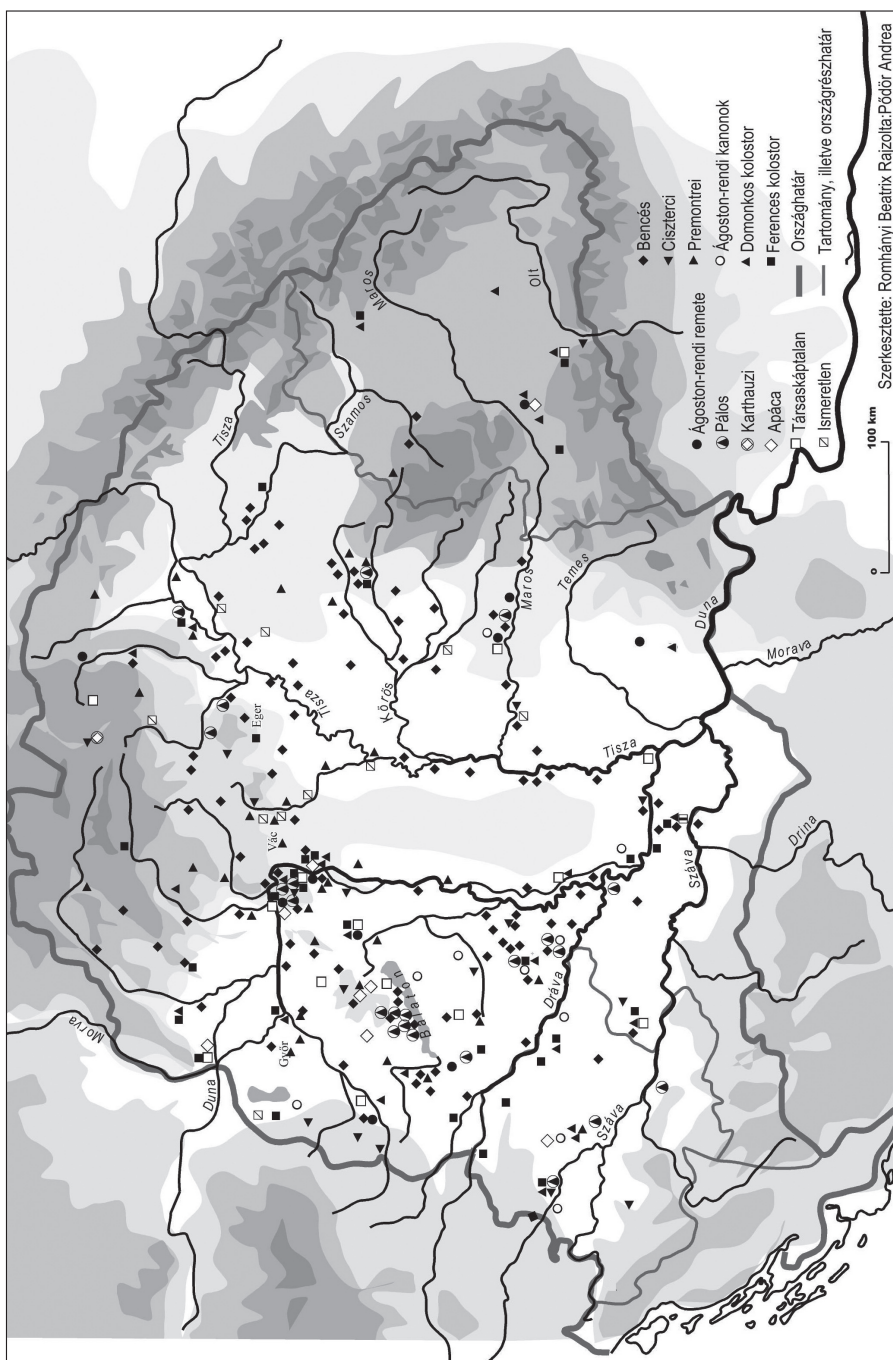

6. térkép
1241 előtt alapított monostorok, és ami abból 1350 után megmaradt

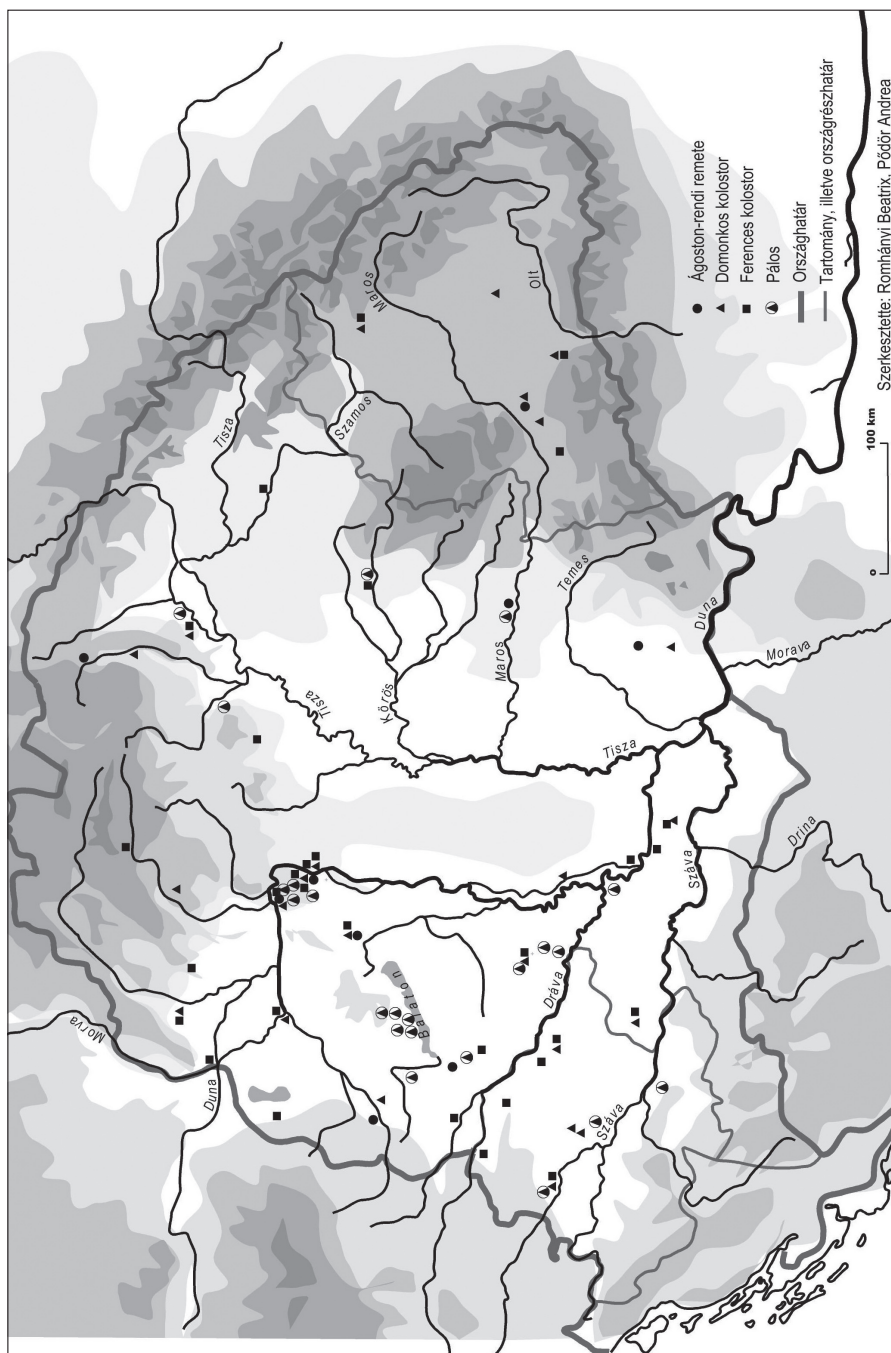

7. térkép
Kolostorhálózat 1300 körül

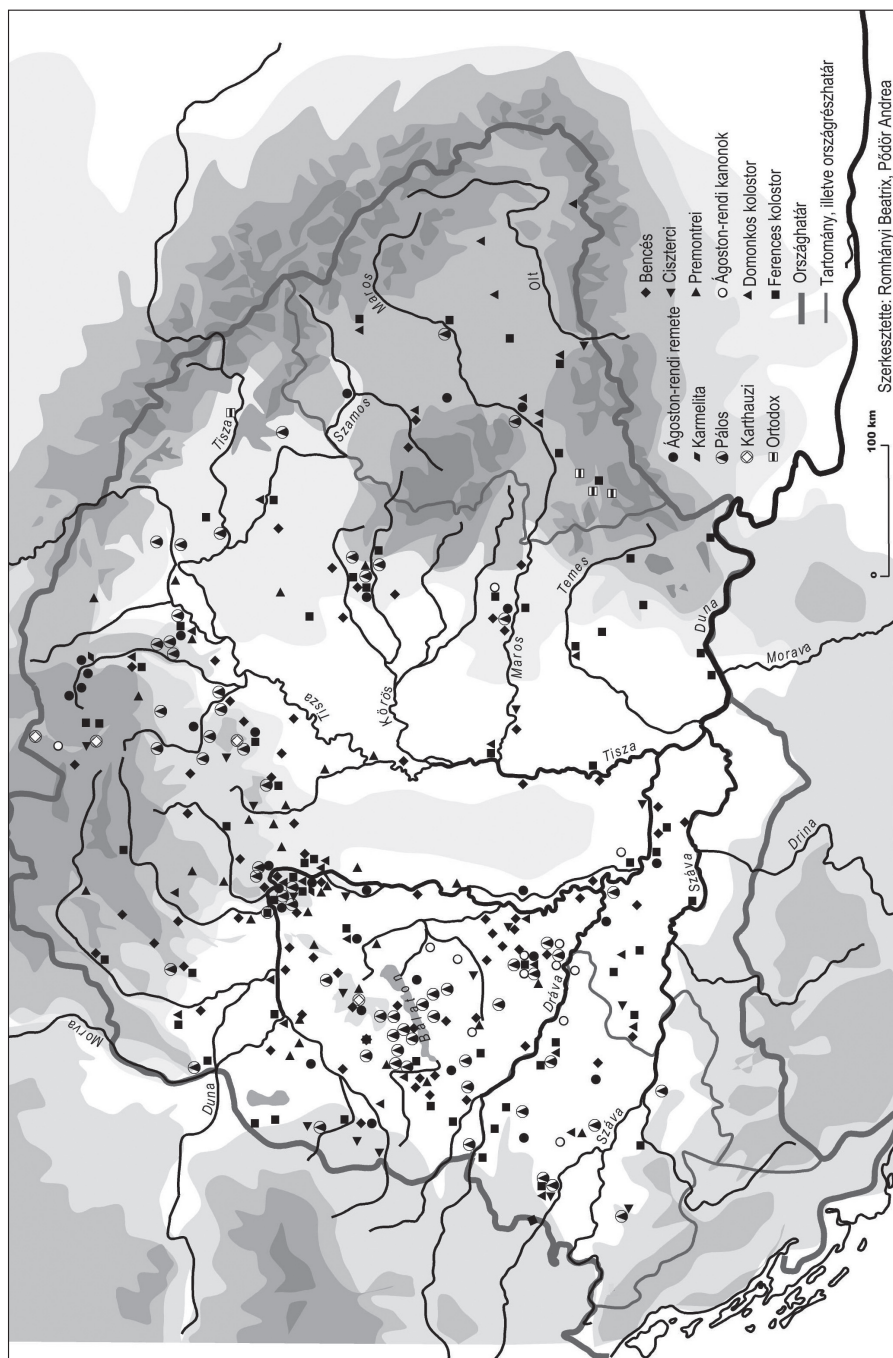

8. térkép
Koldulórendi és pálos kolostorok 1300-ig

9. térkép

Kolostorhálózat 1400 körül

kenderesi kolostoralapításának kudarca.²⁵ A jelenség egyúttal arra is rávilágít, hogy az alföldi mezővárosok képe jelentősen eltért az ország más területein lévőkéitől.

Emellett, úgy vélem, jelentős környezeti átalakulással is kell számolni a Kárpát-medencében, amely nemcsak a Tisza és több mellékfolyója völgyét érintette, hanem megfigyelhető a Rába mentén, a Dráva torkolatvidékén és valamennyire a Duna alsó szakaszán is. Lényege a vizesedés, vagyis a vízjárta területek kiterjedése, illetve az időszakosan vízzel borított területeken a víznek a korábbinál hosszabb vagy gyakoribb jelenléte. Ez a folyamat nyilvánvalóan érintette a településhálózatot, amint erre az utóbbi években végzett kutatások rá is mutattak. A kolostorhálózatban a 14. század közepén bekövetkezett drámai változások szintén kapcsolatban állhatnak az 1340-es évek nagy árvízszorozatával, amelyet Kiss Andrea mutatott ki okleveles adatok elemzése alapján.²⁶

A jelenséget jól láthatjuk, ha összehasonlítjuk a korai (13. századi) koldulórendi és pálos kolostorok megtelepedési térképét (8. térkép) az 1400 körüli kolostorhálózatéval (9. térkép). Az elsőt emellett világosan elkülönül a ferences és a domonkos misszió. A ferencesek már ebben az időben inkább Bosznia területe felé orientálódtak, a domonkosok számára azonban a havasalföldi és moldvai területek voltak fontosabbak. E korai időszakban inkább rendtörténeti szempontból tanulságos a pálos kolostorok terjedése, különösen a Bakonyban, ahol az összes remetesség az almádi bencés monostor köré csoportosult.

Ez utóbbi térképen már kezd kirajzolódni az a késő középkori kép, melyet majd nemcsak a településterületben, hanem a rendek közötti arányokban is megfigyelhetünk. A 13–14. század bencés túlsúlyát 1400 körül váltotta fel a koldulórendi (főként ferences) és pálos kolostorok túlsúlya. Három új ortodox kolostor – a Fogarasi-havasokban és Máramarosban – a század végén alakult, jelezve a román és ruszin népesség lélekszámának és anyagi erejének növekedését. Az átalakulás számszerűsíthető is (1. táblázat).

25 Az egyes kolostorokra vonatkozó adatokat ld. Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Főszerk. F. Romhányi Beatrix. CD-ROM. Arcanum, Bp., 2008.

26 Kiss Andrea: Árvizek és magas vízszintek a 13–15. századi Magyarországon az egykorú írott források tükrében. In: Környezettörténet II. Környezeti események a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományi források tükrében. Szerk. Kázmér Miklós. Hantken, Bp., 2011. 43–55., különösen 46. A Hortobágy-Sárrét vidékét környezettörténeti szempontból kutatja Pinke Zsolt, aki doktori disszertációjában szintén kimutatta a vizesedést a Tisza–Szamos–Körös vidékén, igaz, ennek kezdetét valamivel későbbre, a 13. század végére teszi. Vö. Pinke Zsolt: Hortobágy-Sárrét ártérrehabilitációs modell: történeti vizsgálatok. A kis jégkorszak kezdetén és végén jelentkező környezetváltozások kihívására adott társadalmi válaszok interdiszciplináris vizsgálata. PhD-értekezés. PTE, 2014. Az eredmények egy másik része közölve: Pinke Zsolt: Modernization and decline. An eco-historical perspective on regulation of the Tisza Valley, Hungary. Journal of Historical Geography 45. (2014) 92–105. Az ellentmondás azonban feloldható, amennyiben feltételezzük, hogy a vízjárta területek tényleges kiterjedését megelőzte az – egyébként száraz – 13. században a szélsőséges időjárási jelenségek megszaporodása. Ehhez hasonló jelenség éppenséggel az elmúlt években volt tapasztalható, amikor pl. 2013-ban egyazon évben vonult le a Dunán egy hatalmas árhullám és sújtotta az Alföldet aszály. A feltételezés igazolása a 13. században csak komplex természettudományos kutatással volna szerencsés esetben lehetséges. Köszönöm Pinke Zsolt szíves közlését.

1. táblázat. Magyarország kolostorhálózatának változása

Rend \ Év	1100	1200	1241	1300	1400	1500
Bencés	24	95	118	97	68	45
Ciszterci		8	14	16	17	10
Premontrei		12	23	31	24	16
Ágoston-rendi kanonok		4	5	9	14	5
Görög ortodox	6	8	3	1		
Szerb, román ortodox					3	16
Domonkos			9	25	32	38
Ferences			4	32	62	108
Ágoston-rendi remete				9	28	33
Karmelita					2	4
Pálos			5	23	60	74
Karthauzi				1	4	4
Celesztiniánus						
Ismeretlen		3	6			
Összesen	30	130	187	244	314	353

Az összehasonlításként kiválasztott Csehország (2. táblázat) nemcsak azért érdekes, mert itt a huszita mozgalom miatt a szerzetesi élet visszaszorulása hamarabb elkezdődött, hanem azért is, mert jól tükröződik benne a Luxemburg-dinasztia politikája a 14. században: a karthauziak és az Ágoston-rendi kanonokok támogatása.

2. táblázat. Csehország kolostorhálózatának változása

Rend \ Év	1000	1100	1200	1300	1400	1500
Bencés	2	7	12	16	19	19
Ciszterci			6	15	17	16
Premontrei			7	8	8	8
Ágoston-rendi kanonok			1	1	13	13
Görög ortodox						
Domonkos				22	22	11
Ferences				19	27	23
Ágoston-rendi remete				6	13	10
Karmelita					2	
Pálos						
Karthauzi					5	7
Celesztiniánus					1	
Összesen	2	7	26	87	127	107

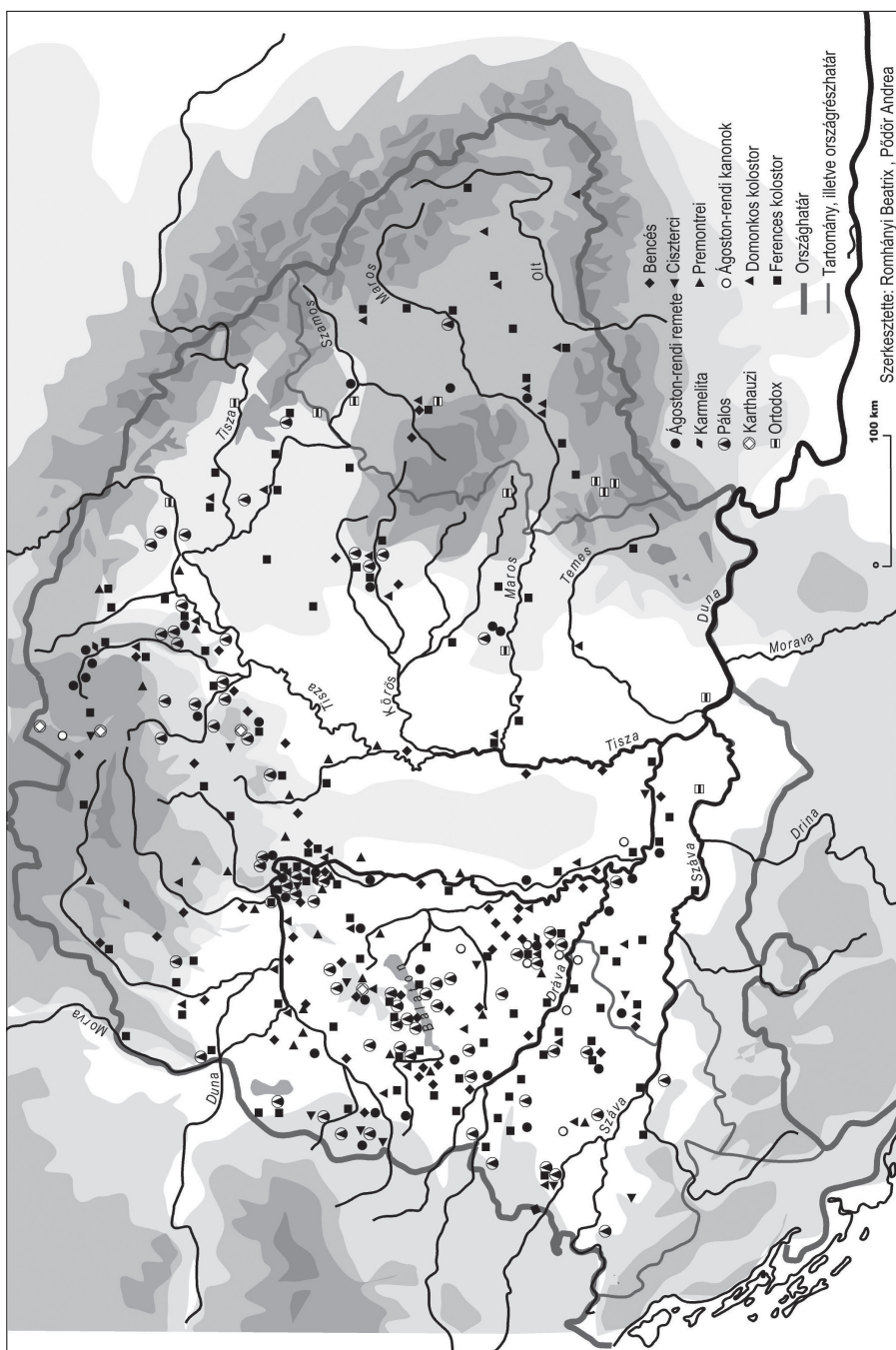
Az 1400 és az 1500 körüli állapotot (9. és 10. térkép) mutató két térképet összevetve a következők tűnnek fel:

1. Az Alföld mondhatni az egész késő középkoron át üresen marad. Egyedül a jánoshidai premontrei prépostság volt képes talpon maradni a monasztikus rendek kolostorai közül (ámbar az a tény, hogy a 16. század elején indított rendi reformban nem vett részt, arra utal, hogy ebben az időben talán már nem is működött). Legtöbb kolostora a koldulórendek közül a ferenceseknek volt a régióban (Debrecen, Gyula, Jászberény, Szeged, illetve 1400 táján egy időre Temesvár, valamint a boszniai vikária kolostorai a Temesközben). Közülük 1300 táján még egyetlenegy sem létezett. Egészen későn, a 15. század végén alapították jászberényi és második szegedi rendházukat, s még ennél is később, a 16. század elején bővítették a gyulait konventté. A domonkosoknak ekkortájt két rendházuk volt e vidéken (Szeged, Temesvár), mindkettőt a 14. században alapították. Érsomlyói házuk azonban, amely még a 13. században létesült, a 14. század végére eltűnt. Az Ágoston-rendi remeték mindössze egy kolostort alapítottak az Alföldön (Mezősomlyó), amely ugyan a 13. század végén már állt, de még 1400 előtt megszűnt, akárcsak a domonkosok érsomlyói rendháza, illetve a pálosok két háza a Temesközben (Boldogkő, Gatály). Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy e középső, szinte üres területet kolostorok sora öleli körül.
2. A középkor végére – az ortodox népesség lélekszámának növekedésével egyidejűleg – az ortodox kolostorok száma is gyarapodott. Az első néhány alapítás még a 14. század végén történt, zömük azonban a 15. századra tehető. Egész sor tűnik fel a Szerémség és a Temesköz mellett (szerbek) az Erdélyi-érchegységben is, jelezve a románok, illetve északon a ruszinok jelenlétét. Legészakibb közülük a munkácsi, amelyet Koriatovics Tódor herceg alapított. A délvidékiek közül ki kell emelni a Temesvártól északra található hodobodrogit (Bodrogu Vechi), amelynek alapítása vélhetően Kinizsi Pál 1481. évi hadjáratával és az annak nyomán Temesvár környékére telepített 50 000 szerbbel függött össze. A szakirodalom egy része a szerb származású Jaksics Demetert tartja a kolostor alapítójának, ami a fentiek fényében elfogadhatónak is látszik.²⁷
3. Az 1300 körüli térképen még a ferencesek nyugat-balkáni irányultsága látszik, miközben a domonkosok sokkal inkább a keleti területekre (Havasalföld, Moldva) helyezték a hangsúlyt. A középkor végére azonban ez a különbség eltűnt, s az obszerváns ferencesek jól láthatóan szintén Moldva felé tájékozódtak (Medgyes, Fehéregyháza, Csíksomlyó), a domonkosoknak

27 Pl. Márki Sándor: Arad vármegye és Arad szabad királyi város története I. Arad, 1892. (reprint: 2012.) 117. Bár a kolostor alapításának ideje a bázeli–firenze–ferrari zsinat utáni időszakra esett, amikor Magyarországon igazolhatóan végrehajtották az ott elfogadott uniót a keleti egyházzal, az ortodox kolostorok alapítói – a 11. századtól eltérően – ebben az időszakban már mindig a keleti egyházhoz tartozó személyek voltak, és uralkodói vagy más főúri támogatás ezeknél az intézményeknél sehol sem mutatható ki.

10. térkép
Kolostorhálózat 1500 körül

hagyva Havasalföldet. Elgondolkoztató ugyanakkor a Dunántúl és Szlavónia telítettsége, amit főként a 15. századi alapítású obszerváns ferences kolostorok okoztak. Ez az elterjedési térkép a környezeti mellett demográfiai, gazdasági és alkalmasint mentalitásbeli kérdéseket is felvet.

Az 1500 körüli kolostorhálózat tehát egy hosszabb, a 13. század első felében induló folyamat eredménye. A tatárjárás vélhetően csak egy már korábban megindult átalakulást gyorsított és könnyített meg, anélkül hogy lezárta volna. A környezetben bekövetkezett változások eredményeként a 14. század végére az ország nyugati felének népsűrűsége jelentősen meghaladta a keleti feléét. Az ország déli részén kialakult helyzetbe a következő évszázadban már az oszmán hódítások által kiváltott menekülthullámok, valamint a rendszeressé váló török betörések is beleértettek. Az az északkelet–délnyugat irányú választóvonal, amely a 13. századtól kezdve látványosan megjelent az ország kolostorhálózatában, és amely még a 19. században is sok esetben érzékelhető volt, a 15. században vált igazán élessé, miután a szerémségi és temesközi területeken a rendszeres török betörések miatt átalakult a népesség. Ezt a folyamatot tükrözi a latin rítusú kolostorok eltűnése vagy megritkulása és az ortodox kolostorok²⁸ megjelenése is.

További, immár az ország lélekszámának és gazdasági potenciáljának változására vonatkozó kérdéseket vet fel a kolostorok számának folyamatos emelkedése. Ez különösen a 13. és a 15. században figyelemre méltó. Az 1200-as években ugyanis a tatárjárás ellenére szinte megkétszereződött a kolostorok száma, ami még akkor is elgondolkodtató, ha tudjuk, hogy ez nem feltétlenül párosult a szerzetesek számának ugyanilyen arányú emelkedésével. Az egész évszázadra jellemző, hogy – eltérően Nyugat-Európától – a koldulórendek elterjedésének első évtizedeiben még virágnak a hagyományos monasztikus rendek is. A bencések és ciszterciek egészen a 14. század elejéig alapítottak monastorokat, igaz, a premontreiek már az 1260-as évekre elérték terjeszkedésük csúcspontját. Nemcsak a koldulórendek jelentettek Magyarországon konkurenciát, hanem a pálosok, sőt – főként a pécsi és a zágrábi püspökség területén – az Ágoston-rendi kanonokok is. Utóbbiak ugyan soha nem tettek szert

28 Az ortodox kolostorok délvidéki megjelenését illetően a szerb és a régebbi magyar szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy ezek jelentős része már a 15. században vagy akár az előtt is létezett. Erre azonban semmilyen írott vagy régészeti forrás sem utal, a főleg a szerb irodalomban hivatkozott leletek csupán az érintett területek lakottságát igazolják, szerzetesi életre semmi módon sem utalnak. Az egyes kolostorokat nem kiragadva, hanem a szerb és román kolostorokat összességükben tekintve úgy tűnik, a legkorábbi ilyen jellegű intézmények Hátszeg vidékén jelentek meg a 14. század második felében, amikor az ortodox népesség lélekszáma elérte a „kritikus tömeget”, vagyis megfelelő nagyságú és anyagi erejű volt ezeknek az intézményeknek a működtetéséhez: képes volt az épületeket megépíteni és fenntartani, a szerzeteseket ellátni. Nagyobb számú kolostorral azonban Erdély határvidékén és a Délvidéken is csak a 15. században számolhatunk. Vö. Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Ed. Adrian Andrei Rusu et al. Presa Universitară, Cluj-Napoca, 2000. passim. A Szentkláray Jenő és az ő nyomán több, főleg szerb szerző által feltételezett számos délvidéki szerb ortodox kolostor léte korabeli forrásokkal nem igazolható (*Szentkláray Jenő: A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon*. MTA, Bp., 1908.).

nagyobb jelentőségre a magyar királyság területén, de alapításaik zöme az említett területre és időben a 13. századra koncentrálódott. Hasonlóképpen a 15. században, sőt még a 16. század elején is, a török veszély ellenére jelentősen emelkedett a kolostorok száma, ami mögött akkor elsősorban az obszerváns ferencesek rendkívüli népszerűsége állt. Úgy tűnik, a Dunántúl és – a 14. századtól – Szlavónia a lélekszám tekintetében egyre jobban eltávolodott az ország többi területétől. A 14. században még együtt változott ezzel a területtel a Szerémség is, a század végétől kezdődő török betörések azonban az ottani fejlődést megakasztották.

Koldulórendi kolostorok és népesség

A 16. század elején a magyarországi koldulórendi és pálos kolostorok száma meghaladta a 250-et, s ezekben átlagosan 15–16 szerzetes élt (részletesebb adatokat lásd alább). A pálosok nélkül számított 181 rendházban az átlag 17 fő körül volt. A domonkosoknál és az obszerváns ferenceseknél 20 fő körüli vagy ennél kicsivel több, a konventuális ferenceseknél, valamint az Ágoston-rendi és a karmelita házakban kisebb volt az átlagos létszám. A pálos kolostorokban éltek a legalacsonyabb létszámú közösségek. Hasonló vagy valamivel magasabb átlagos létszámot feltételezve a régió többi országában is, érdekes képet kapunk. A középkor végén a Jean-Pierre Bardet és Jacques Dupaquier által szerkesztett háromkötetes munka,²⁹ valamint a Carlo M. Cipolla által szerkesztett kötet³⁰ adatait alapul véve a Lengyelországot, Csehországot és Ausztriát magában foglaló térség lélekszáma 1500 körül 6–6,5 millió (esetleg valamivel több) lehetett. Eből Cseh- és Morvaország 1500 körül ~1,7 millió, Lengyelország és Szilázia ~3,5–4 millió,³¹ Ausztria (jelen esetben Alsó- és Felső-Ausztria, valamint a Belső-

29 Histoire des populations de l'Europe. I–III. Éd. Jean-Pierre Bardet–Jacques Dupaquier. Fayard, Paris, 1997–1999. Köszönöm Őri Péternek (Népességtudományi Kutatóintézet), hogy figyelmemet erre a munkára felhívta. Emellett ld. még a Granasztói György által jegyzett rövid cikk (*Granasztói György: Magyarország történeti demográfiájának longitudinális vizsgálata*. In: Magyarország történeti demográfiája [896–1996]. Szerk. Kovacsics József. KSH, Bp., 1997. 174. és 177.) összefoglaló adatait.

30 Bevölkerungsgeschichte Europas. Mittelalter bis Neuzeit. Hrsg. Carlo M. Cipolla. Piper, München, 1971.

31 Lengyelország esetében a népességbecslések rendkívül széles skálán mozognak. *Iwo Cyprian Pogonowski* (Poland. A Historical Atlas. Hippocrene Books, New York, 1987.) a teljes lengyel–litván állam népességét 1493-ban 7,5 millióra teszi, amiből 3,25 millió lenne a lengyel királyság népessége. A terület népsűrűségét ebben az időben 15 fő/km²-ben adja meg (i. m. 92.), vagyis a lengyel királyság területére a 15. század végén 216 667 km²-t számít. *Henryk Samsonowicz* (Probe einer demographischen Einschätzung Polens um das Jahr 1500. *Studia Historiae Oeconomicae* 22. [1997] 17–24.) ennél magasabb, 3,5–4 milliós lélekszámot feltételez. Az öt idéző *Slawomir Gawlas* (Polen – eine Ständegesellschaft an der Peripherie des lateinischen Europa. In: Europa im späten Mittelalter. Politik, Gesellschaft, Kultur. Hrsg. Rainer Christof Schwinges–Christian Hesse–Peter Moraw. Oldenbourg, München, 2006. 243.) viszont 13–14 fős átlagos népsűrűséggel számol, ami a Pogonowski által tárgyalt területekre vetítve inkább 3 milliós népességnek felel meg. A Lengyel Tudományos Akadémia által 1975-ben megjelentetett demográfiai tanulmánykötet bevezetőjében Stanislaw Borowski (*Borowski, S.*: i. m. [3. jz.]) az ország három törzsterületét (Kis-Lengyelország,

3. táblázat

A kelet-közép-európai térség becsült népessége és koldulórendi kolostorai (A), valamint koldulórendi és pálos kolostorai (B) 1500 körül

Ország	Terület km ²	Népesség 1500 k.	Százalék	Kolostorok száma (A)	Százalék	Kolostorok száma (B)	Százalék
Magyarország	307 169	3 500 000*	36,84	181	45,59	247	51,78
Ausztria	47 554	780 000	8,21	38	9,57	41	8,60
Szilézia	40 319	620 000	6,52	30	7,56	32	6,71
Csehország	74 289	1 700 000	17,89	44	11,08	44	9,22
Lengyelország	224 090	2 900 000**	30,54	104	26,20	113	23,69
Összesen	693 421	9 500 000		397		477	

* Kubinyi András számítása szerint csak ~3 300 000.

** A lengyel szakirodalom ennél valamivel magasabbra, 3 250 000 főre teszi az ország népességét 1493-ban.

Ausztriának is nevezett Stájerország) ~0,8 millió.³² A magyarországi arányokat kivétve a cseh, lengyel és osztrák területeken összesen mintegy 330 kolostornak kellett volna működnie mintegy 5300 szerzetessel, s ha tekintetbe vennénk a huszita mozgalom következményeit Csehországban, még akkor is 290, illetve 4800 körüli számot kapnánk. A valóságban azonban 1500 körül csak 216 kolostorral és legfeljebb 4000 szerzetessel számolhatunk.

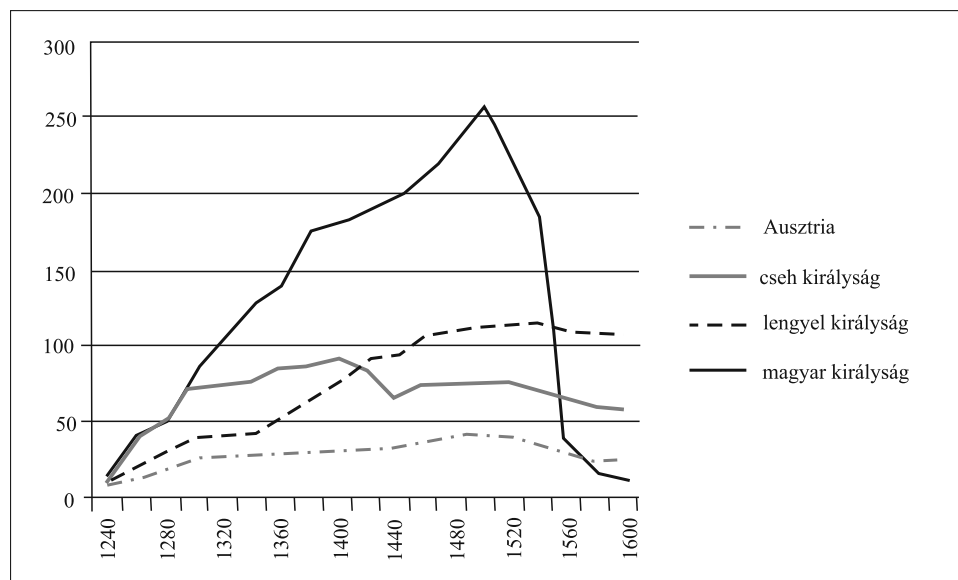
Az egyes területek belső arányait tekintve a kép némileg meglepő. Mivel közben az osztrák és a sziléziai területek népesség- és kolostoraránya egy-

Nagy-Lengyelország, Mazovia) ~146 000 km²-ben határozza meg. Ehhez jött a 15. század második felében a német lovagrendtől elfoglalt terület (~36 000 km²). Vagyis 1500 körül a lengyel királyság területe mintegy 182 000 km² volt. Az ő adatai alapján az ország számított népessége 1500 körül 2 370 000 fő körül volt, ami 13 fő/km² népsűrűséget jelent. (Borowski, S.: i. m. [3. jz.] 11.). Halicscsal (~42 000 km²) együtt az ország területe megközelítette a 225 000 km²-t, népessége pedig a 3 millió főt. Halics azonban ortodox népessége miatt már missziós területnek számított, kolostorhálózat messze elmaradt az ország többi területétől. Mindent egybevetve elgondolkodtató, hogy miközben a lengyel királyság népsűrűségét mindegyik munka magasabban határozza meg, mint a korabeli Magyarországé volt, a két ország kolostorhálózata gyökeresen eltért egymástól, és a térség országait tekintve a képzeletbeli skála két végén helyezkedtek el. A háttérben vélhetően településtörténeti, gazdaságtörténeti és talán mentalitásbeli okok állhatnak, ezek feltárása azonban túlmutat a jelen tanulmány keretein és lehetőségein egyaránt. Mindenesetre megfontolandó, hogy Lengyelország népességének még a 20. században is mintegy 15%-a élt szórt, tanyaszerű településeken, a középkorban pedig ez az arány vélhetően magasabb volt. A továbbiakban – a kolostorhálózat alakulását is figyelembe véve – a lengyel királyság népességét illetően a legalacsonyabb becslés alapján 2 900 000 fővel fogok számolni.

- 32 Alsó- és Felső-Ausztriát, valamint Stájerországot illetően a már említett művek mellett a *Historisches Ortslexikon. Statistische Dokumentation zur Bevölkerungs- und Siedlungsgeschichte* ide vonatkozó részeit használtam. <http://www.oeaw.ac.at/vid/download/histortslexikon/> (a letöltés ideje: 2014. okt. 19., az adatok 2013. aug. 31-i állapot szerint).

1. ábra

A koldulórendi és pálos kolostorok számának alakulása
Kelet-Közép-Európa államaiban

másnak nagyjából megfelel, addig a térség három nagy állama jelentős eltéréseket mutat az átlagtól. Lengyelország és Csehország kolostorhálózata lényegesen elmarad e területek lélekszámarányától, a magyar királyság viszont jóval több kolostorral rendelkezett (3. táblázat).

Csehországban a huszita háborúk előtt 64 koldulórendi kolostor működött, ami a térség kolostorainak 20,58%-a volt. A 15. század elején a többi terület részesedése (a pálosok nélkül): Ausztria 31 (9,97%), Lengyelország 74 (23,79%), Szilézia 25 (8,04%), Magyarország 117 (37,62%). Érdemes felfigyelni arra, hogy a cseh korona alá tartozó területek a régió népességének mintegy negyedét adták, s a 15. század elején nagyjából ennek megfelelő számú kolostort is tartottak el. A huszita háborúk következményeként ez az arány a 15. század végére ~18%-ra csökkent. A magyar királyság 1400 körül – csak a koldulórendi kolostorokat tekintve – a lélekszámának megfelelő, 1500 körül viszont a lélekszámarányánál nagyobb arányban tartott el koldulórendi kolostorokat. A pálos kolostorokkal kiegészített adatok már 1400 körül jelentős eltérést mutatnak Magyarország javára (Magyarország 179 [47,61%], Ausztria 31 [8,24%], Szilézia 27 [7,18%], Csehország 64 [17,02%], Lengyelország 75 [19,95%]) (vö. 1. ábra).

Nyugat-európai párhuzamokat is véve, Franciaországban 1450 körül a négy nagy koldulórendnek összesen mintegy 600 kolostora volt.³³ Ugyanebben az idő-

33 Alain Guerreau: Analyse factorielle et analyses statistiques classiques: le cas des ordres mendiants dans la France médiévale. *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 36. (1981) 873. (609 kolostor). – A francia szakirodalom a kolostorszámokat a mai ország területére vetítve szokta megadni.

szakban számuk Kelet-Közép-Európában összesen 290 körüli, ebből a magyar királyság területére esik mintegy 140. A 15. század közepén a két terület népessége 13 millió, illetve 8,5 millió körüli volt. Ebben az időben tehát Franciaország – ha lehet így fogalmazni – telítettebb volt koldulórendi kolostorokkal, mint Európának ez a része, és ez még akkor is igaz, ha a koldulórendi kolostorokhoz hozzászámítjuk a Magyarországon komoly létszámmal képviselő pálosokat is (a térségben összesen több mint 70 kolostor), bár ez esetben a két arányszám jelentősen közelebb kerül egymáshoz (21 700 ↔ 27 100, illetve 22 400 fő/kolostor). Ha viszont csak Magyarországot és Franciaországot hasonlítjuk össze, akkor a kép drasztikusan megváltozik: Magyarországon ugyanis nagyjából 3 000 000 lakosra 210 kolostor jutott, ami ~14 350 fő/kolostort jelent (pálosok nélkül ~20 650). Vagyis a magyar királyság a kolostorok számát tekintve egyáltalán nem maradt el Franciaországtól.

Ugyanez az arány az 1500 körüli időszakra némileg a kelet-közép-európai térség irányába billen el (Franciaországban mintegy 16,5 millió lakosra jut nagyjából 670,³⁴ Kelet-Közép-Európában pedig mintegy 9,5 millió lakosra nagyjából 400 kolostor). Feltűnő viszont, hogy a növekmény szinte kizárólag a magyar királyság területén alapított rendházaknak köszönhető: pálosok nélkül számítva a közel 60 új kolostor 70%-a magyarországi alapítás. Ezenfelül a pálosoknak a térségben további tucatnyi új rendháza létesült, amelyeknek kétharmada volt magyarországi. Vagyis összesen a több mint hetven új kolostornak nagyjából háromnegyede volt magyarországi.

Az általános vélekedéssel szemben tehát a 15. század végi Magyarország kolostorhálózatát tekintve egyáltalán nem maradt el Nyugat-Európa mögött. A már említett 1500 körüli időszakban Franciaországot és Magyarországot összehasonlítva azt látjuk, hogy miközben az utóbbi népessége az előbbinek nagyjából 20%-a, a koldulórendi kolostorok számát tekintve az arány 28%. Valamivel kisebb eltérést találunk a német területekkel összehasonlítva (a népességarány ~30%, a kolostorarány ~35%).

A kolostorok feloszlításának idején, 1538-ban Angliában 50 domonkos, 57 ferences, 37 karmelita és 33 Ágoston-rendi kolostor működéséről vannak adatok, bennük mintegy 3000 szerzetessel.³⁵ Az 1530-as évek végén tehát 177 angliai kolostorban közelítőleg ugyanannyi szerzetes élt, mint Magyarországon, bár hozzá kell tenni, hogy Anglia becsült népessége ekkor kevesebb volt, mint Magyarországé (~2,7 millió).³⁶

Igaz, a fennmaradt, nem túl nagyszámú adatok alapján úgy tűnik, hogy Franciaországban vagy más nyugat-európai területeken, sőt még Kelet-Közép-Európa

A francia királyság 15. századi területét figyelembe véve a koldulórendi kolostorok száma valamivel kevesebb, 550 körül volt. (A mai Franciaország területe részben kisebb, részben nagyobb, mint az 1500 körüli francia királyság: Flandriát ugyanis nem számítják bele, Elzászt, Lotaringiát, Franche-Comté, Savoyát és Korzikát viszont igen. Az összehasonlításoknál az 1500 körüli területi kiterjedést és népességadatokat igyekeztem figyelembe venni. Az eltérő eseteket külön jelzem.)

34 *Richard Wilder Emery*: *The Friars in Medieval France. A Catalogue of the French Mendicant Convents, 1200–1550*. Columbia University Press, New York–London, 1962. 16.

35 *Nicholas Orme*: *Medieval Schools. From Roman Britain to Renaissance England*. Yale University Press, New Haven (Conn.), 2006. 259.

36 *E. Edward Anthony Wrigley–Roger S. Schofield*: *The Population History of England 1541–1871. A Reconstruction*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. 210. – Ezek alapján a koldulórendi szerzetesek aránya Angliában ~1,1‰.

néhány régiójában is az egyes kolostorokban több szerzetes élt, mint Magyarországon, az átlag azonban nem lehetett sokkal magasabb. Tény, hogy Nyugat-Európában voltak a koldulórendeknek híres nagy kolostorai, amelyeknek mérete többszöröse volt a magyarországiakénak (például a kölni karmelita kolostor, a párizsi vagy a toulouse-i domonkos kolostor, a bruges-i kolostorok, de idesorolhatók Sziléziában a boroszlói kolostorok is). Ámde e nagyméretű, nagy létszámú rendházak mellett jóval több átlagos vagy éppen kicsi is működött, s az átlagban ezek nagyobb súllyal jelennek meg, mint a nagy intézmények. Ami az általunk tárgyalt korszakot illeti, Knowles megállapítása szerint az angliai ferences kolostorok átlagléttszáma a 13. századi 25-ről 15 főre csökkent.³⁷ Hasonló arányokat feltételez Emery is a középkor végi Franciaországban.³⁸

Ami a Domonkos-rendet illeti, a magyarországiak kétségkívül alacsonyabb átlagléttszámot mutatnak, mint a franciaországi, spanyolországi vagy délnémet adatok, ott ugyanis ez inkább 30–35 fő körül alakult.³⁹ Kelet-Közép-Európa más országaiban azonban a magyarországiával összevethető létszámokat találunk. Maga Jerzy Kłoczowski, aki ezelőtt ötven évvel foglalkozott a lengyelországi koldulórendi kolostorokkal, szintén felhívta a figyelmet arra, hogy – noha egyes városi kolostorok, mint például a boroszlóiak vagy krakkóiak igen nagy létszámú közösségeknek adtak otthont (Boroszlóban 1500 körül 66 domonkos, 71 obszerváns ferences, 31 konventuális ferences és 41 ágostonos, összesen 209 koldulórendi szerzetes élt) – a kolostorok többsége kicsi volt, s épphogy megvolt bennük a szükséges konventlétszám.⁴⁰

A Burgundia és Auvergne területén, valamint a cseh királysághoz tartozó Sziléziában és Felső-Lausitzban lévő ferences kolostorokra vonatkozóan Ludovic Viallet gyűjtött adatokat. Mindkét területen 12–14 fő volt a konventek átlagos lélekszáma, s csak ritkán érte el a húszat, ami lényegében megfelel a magyarországi adatoknak.⁴¹

A karmeliták alnémet rendtartományában a 14. század végén ennél jóval magasabb konventlétszámokról tudunk: 1384-ben a provincia 17 kolostorában összesen 474 szerzetes volt, ami 28 fős átlagot jelentett (igaz, egyedül Kölnben 95 karmelita volt ekkor, és ötven évvel később, 1433-ban is 92 főt számlált a konvent,

37 *David Knowles: Medieval Religious Houses: England and Wales.* London, 1953. 363.

38 *Emery, R. W.:* i. m. (34. jz.) 4–5. – Emery a koldulórendi kolostorok átlagléttszámát teszi a 13. század végén 25 főre, az egyes rendek azonban igen eltérő képet mutatnak már a legkorábbi időtől kezdve. Hinnebusch pl. az angol domonkos provincia kolostoraiban 37 fős átlagléttszámmal számol a 14. század elején, összesen mintegy 1800 szerzetessel. Vö. *William A. Hinnebusch OP: The Early English Friars Preachers.* Istituto Storico Domenicano, Roma, 1951. 275.

39 Aragóniában pl. a 14. század végén 14 kolostorban mintegy 500 domonkos szerzetes élt (ez kolostoronként ~35 szerzetes). *Michael A. Vargas: Taming a Brood of Vipers. Conflict and Change in Fourteenth-Century Dominican Convents.* Brill, Leiden–Boston–Tokyo, 2011. (The Medieval and Early Modern Iberian World 42.) 99–124.

40 Jerzy Kłoczowski: Les ordres mendiants en Pologne à la fin du Moyen Age. *Acta Poloniae Historica* 15. (1967) 11. – A következő oldalakon a szerző ugyan egy magasabb, 20–25 fős átlagléttszámot feltételez a teljes, 13–16. század közötti időszakra, s ebből a középkor végére 3200–4000 fős szerzetesi létszámmal számol, ez azonban erősen megkérdőjelezhető, különösen a litván és az orosz területeken.

41 Köszönöm kollégám, Ludovic Viallet szíves közlését.

vagyis valójában az átlag Köln nélkül 23–24 fő volt).⁴² Ezek az adatok azonban semmiképp sem általánosíthatók, tekintve hogy az alnémet rendtartomány Európa legsűrűbben lakott és gazdaságilag is az egyik legfejlettebb régiójában működött. A máshonnan ismert konventadatok a karmeliták esetében is legfeljebb 20 fő körüli létszámokat tükröznek. A tiroli Lienz kolostorát például a 14. század közepén 12 szerzetesre tervezték, a század végére azonban az itteni létszám húszra emelkedett. Ezzel már az egyik legnagyobb rendháznak számított a délnémet térségben, s ezért itt helyezték el az egyik rendi főiskolát.⁴³

Vagyis a késő középkori magyar királyság arányát tekintve nagyjából ugyanannyi kolduló szerzetest tartott el, mint például Franciaország. Az általános vélekedés szerint Franciaország mégis megelőzi a középkori Magyarországot, ha az apátságokat és apácakolostorokat is figyelembe vesszük. Ezek azonban itt is, ott is önálló gazdasági egységek voltak birtokokkal és abból származó jövedelmekkel, vagyis nem alamizsnából éltek. A későbbiekben érdemes lehet bevonni az elemzésbe az összes szerzetesrendet, ez azonban további részletes kutatást igényelne.⁴⁴

A következő táblázat az Alpokon túli területek országaiban a népesség, a városiasság és a koldulórendi kolostorok összefüggéseit mutatja 1500 körül (4. táblázat). Az összegzésben minden esetben benne vannak a kisebb, regionálisan elterjedt közösségek is, mint a vilhelmiták, keresztes testvérek,⁴⁵ trinitáriusok, szerviták és pálosok.⁴⁶ Németalföld területe a középkori állapotnak megfelelően megosztva szerepel Franciaország és Németország között. Hasonlóképpen az

42 *Hans Joachim Schmidt*: L'économie des Carmes contrôlée par les visiteurs en Germania inferior. In: *Économie et religion: l'expérience des ordres mendiants (XIIIe–XVe siècle)*. Ed. Nicole Bériou–Jacques Chiffolleau. Presses Universitaires de Lyon, Lyon, 2009. 251.

43 *Alfons Žák*: Österreichisches Klosterbuch. Kirsch, Wien–Leipzig, 1911. 212.; *Florentin Nothegger*: Sondernummer der Osttiroler Heimatblätter zum 600jährigen Bestand des Karmeliten-Franziskanerklosters in Lienz. Lienz, 1949.

44 Ehhez hasonló kérdés a nemesek magas aránya, ennek vizsgálata azonban már végképp meghaladná a jelen tanulmány kereteit. De a témát mindenképp érdemes tovább kutatni, különösen kelet-közép-európai összehasonlításban.

45 A keresztes testvérek (Fratres Cruciferi, Crutched Friars) szerepeltetése komoly dilemma elé állított, mivel ezzel a névvel egy valójában rendkívül heterogén szerzetesi csoportot illettek. A kontinensen és Angliában végül a kis rendek között ezeket a közösségeket is feltüntettem, Írországon azonban, ahol kizárólag a 12. század végén és a 13. század legelején alapítottak számukra kolostorokat, és csak ispotályokat működtettek (Droghedában egyszerre hármat is), kihagytam őket az összesítésből. Ezt indokolta az is, hogy Írországon a keresztes testvéreket kifejezetten kanonokrendként tartották számon.

46 Az ún. négy nagy koldulórend (ferences, domonkos, Ágoston-rendi remete és karmelita) a LeGoff által kezdeményezett kutatások óta szinte axiómának számít a kérdéssel foglalkozó történészek körében. Franciaországot és Angliát tekintve többé-kevésbé igazolható is ennek a négy rendnek a kiemelése, Európa más régióiban azonban ennél tarkább képet kapunk. A karmeliták ugyanis bizonyos térségekben alig voltak jelen (pl. Skandinávia, Magyarország), egyes területeken pedig más, a koldulórendekhez hasonlóan viselkedő közösségek is nagyobb jelentőségre tettek szert. Ilyenek voltak pl. a vilhelmiták a francia–német határvidéken (akkor valójában német területeken), vagy a pálosok Magyarországon. A kisebb rendek közül egyébként összességében a pálosok váltak a legjelentősebbé, kolostoraik számát tekintve az ötödik helyen állnak, messze megelőzve a többi kisebb rendet.

1500 körüli helyzetet tükrözve Elzász, továbbá a három püspökség, Metz, Toul és Verdun területe, valamint a burgundi grófság (Franche Comté) a Német-római Birodalomnál szerepel. Ennek megfelelően korrigáltam az egyes területek lélekszám-adatait is. Az összehasonlításból – mind a térképeken, mind az adatsorokat tekintve – hiányzik Itália. Ennek egész egyszerűen az az oka, hogy nem sikerült megfelelő adatokhoz jutnom sem a kolostorhálózat, sem a népesség vonatkozásában. E hiányt a későbbiekben mindenképpen pótolni kell.

4. táblázat

Az Alpokon túli Európa koldulórendi kolostorhálózatának és népességének összefüggései

Ország	Népesség	Kolostorok száma (A)	Kolostorok száma (B)	N/K	Városi arány (%)	Népességarány (%)	Kolostorarány (A, %)	Kolostorarány (B, %)	Kolostor/10 000 km ² (B)
Franciaország	15 500 000	635	683	22 694	36,7	33,79	31,02	30,30	13,5
Anglia	2 700 000	184	196	13 776	61,7	5,89	8,99	8,70	13,0
Írország	2 000 000	129	130	15 385	17,7	4,36	6,30	5,77	15,4
Wales	300 000	10	11	27 273	18,2	0,65	0,49	0,49	5,8
Skócia	600 000	36	42	14 286	52,4	1,31	1,76	1,86	5,4
Dánia	550 000	40	40	13 750	57,5	1,20	1,95	1,77	6,8
Norvégia, Svédország*	940 000	37	37	25 405	32,4	2,05	1,81	1,64	0,8
Németország	12 000 000	487	538	22 305	49,4	26,16	23,87	23,79	10,3
Svájc	500 000	22	23	21 739	47,8	1,09	1,07	1,02	8,4
Ausztria	780 000	39	41	19 024	41,5	1,70	1,91	1,82	7,7
Csehország**	1 700 000	44	44	38 636	47,7	3,71	2,15	1,95	5,9
Szilézia, Lausitz	820 000	39	41	20 000	20,5	1,79	1,91	1,82	7,7
Lengyelország	2 900 000	104	113	26 106	26,6	6,32	5,08	5,01	5,0
Porosz hercegség	180 000	6	6	30 000	0,0	0,39	0,29	0,27	4,2
Magyarország	3 500 000	181	247	14 170	34,0	7,63	8,84	10,96	8,0
Horvátország, Dalmácia***	900 000	54	62	14 516	56,5	1,96	2,64	2,75	8,1
<i>Összesen</i>	<i>45 870 000</i>	<i>2047</i>	<i>2254</i>	<i>20 350</i>	<i>42,74</i>				<i>8,3</i>

* A finn területekkel együtt. Csak Norvégia és Svédország területén az egy kolostorra jutó népesség ~20 000 fő.

** A cseh királyság teljes területére, Sziléziával és Lausitzcal a városiassági mutató 34,9%.

*** Horvátország és Dalmácia népessége a hátszázzal (Hercegovina, Montenegró, Albánia) együtt értendő.

Az Alpokon túli Európában egy 10 000 km²-es területen átlagosan 8-8,5 kolostort találunk, és az egy kolostorra jutó lélekszám átlagosan 20 000-22 000 fő körüli. Ezt a lélekszámarányt látjuk Norvégiában és Svédországban (a finn területek nélkül), Németországban, Ausztriában, Svájcban, valamint Sziléziában és Lautsitzban. Franciaországban, Lengyelországban és a finn területekkel együtt számított Skandináviában kicsivel több ember „tartott el” egy kolostort. Walesben, Csehországban és a porosz hercegségben viszont jóval magasabb számarányokat tapasztalunk. A sorból voltaképpen csak Csehország lóg ki, amiben azonban egyértelműen a huszita mozgalom hatása tükröződik. A másik kettő a latin kereszténység határvidéke, részben missziós terület. A skála másik végén Anglia, Skócia, Írország, Dánia, továbbá Magyarország, Horvátország és Dalmácia található, ahol az egy kolostorra jutó lélekszám 14 000–15 000 fő körül volt.⁴⁷

A következő oszlopban a „városiasság” látszik, vagyis az, hogy az adott területen lévő koldulórendi kolostorok közül hány helyezkedett el olyan településen, amely két vagy több kolostort is képes volt eltartani. Jacques LeGoff 1970-ben megfogalmazott tézise a koldulórendek és a városok közti kapcsolatáról ma is alapvetően meghatározza a koldulórendekről alkotott képünket. Ugyanakkor már a tézist a magyar viszonyok közé átültető Fügedi Erik is jelezte, hogy a koldulórendek terjeszkedése mint a „fait urbain” tükre nem minden esetben igazolható.⁴⁸ Ugyanerre a következtetésre jutott a városiasodást funkcionális szempontból kutató Kubinyi András,⁴⁹ és érvelésüket újabb adalékokkal lehetett alátámasztani a koldulórendi gazdálkodás kutatása által is.⁵⁰ Persze a városok és a koldulórendek kapcsolata azokban a régiókban sem tagadható teljesen, ahol e rendek terjeszkedésének nem a város volt az elsődleges terepe. A városias jelleg határát a kétkolostoros településeknél meghúzva viszonylag jó összehasonlítási alapot kaphatunk, amely Európa nagy részén érvényesnek tűnik (az egykolostoros településeket már LeGoff és az akkori kutatásban részt vevő többi kutató is bourgade-nak, vagyis nem valódi városnak tekintette). A két oszlopot összehasonlítva látjuk, hogy az eltartóképesség és a városiasság nem feltétlenül függ össze egymással. Magyarország például – Angliához hasonlóan – az egyik legalacsonyabb létszámmal szerepel az eltartóképességnél, miközben a városiasságot tekintve a két ország igen távol áll egymástól (vö. 2. ábra). A köztudottan városiasodott területeken általában valóban magas, 60% körüli a városi kolosto-

47 Írország 1500 körül egészen extrém képet mutat, aminek oka az obszerváns ferences kolostorok robbanásszerű elterjedése különösen a sziget északi részén. Ennek következtében az egy kolostorra jutó népesség lélekszáma 12 000 fő körül mozog (feltéve hogy Írország ekkori lélekszámára a szakirodalom helyes közelítést ad). Hasonlóan furcsa képet mutat a terület a városiasság tekintetében is (ld. alább). A problémát vélhetően a teljes ír kolostorhálózat és esetleges demográfiai változások (pl. esetleg jelentősebb bevándorlás) összefüggésében kellene megvizsgálni, ez azonban messze túlmutat a jelen tanulmány keretein.

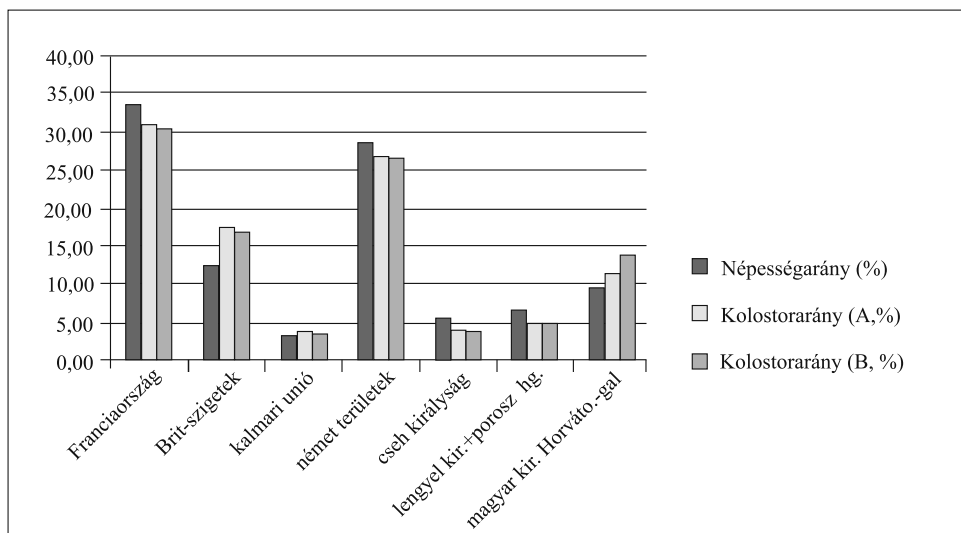
48 Fügedi E.: Koldulórendek és városfejlődés i. m. (23. jz.) 88–92.

49 Kubinyi András: Központi helyek a középkor végi Abaúj, Borsod, Heves és Torna megyékben. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 37. (1999) 502–503.

50 F. Romhányi Beatrix: Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a középkori Magyarországon. Disszertáció. Kézirat. 2013.

2. ábra. Európa egyes területeinek kolostoreltartó képessége a koldulórendekre vetítve

A középső oszlop (A) a kis rendek nélkül, a jobb oldali (B) azokkal együtt számolva

rok aránya. Ami Franciaországot illeti, itt némileg elmarad a legalább két kolostort ellátó, tehát városiasnak elismert települések aránya a vele összehasonlítható országokétól. (A városiassághoz lásd még alább az 5. táblázatot.)

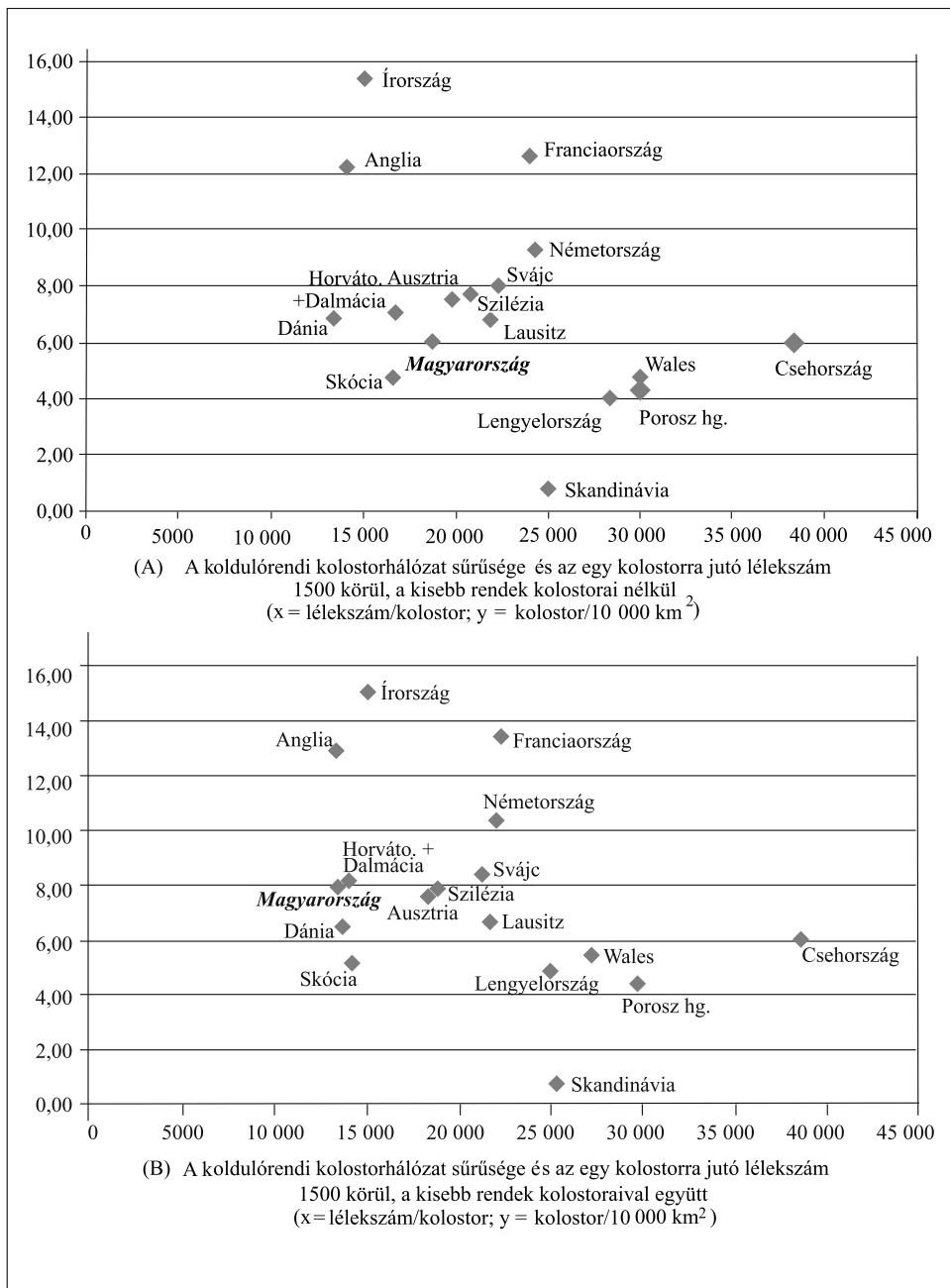
A következő grafikonok a fenti táblázat adatai alapján készültek. Egyértelműen kitűnik, hogy a 15–16. század fordulóján Kelet-Közép-Európa korántsem mutat egységes képet. Az első két grafikon (lásd 3. ábra) az egy kolostorra jutó átlagos lélekszámot (x tengely) és a kolostorhálózat sűrűségét (y tengely) mutatja.

A hálózat sűrűségét tekintve a kisebb rendek kolostorai nélkül (A) a Német-római Birodalom egyes területei, valamint Dánia és Dalmácia felel meg az átlagnak. Lényegesen ritkásabb képet a kontinens északi peremvidéke (Finnország, Norvégia, Svédország), ennél sűrűbbet pedig a legnyugatibb területek mutatnak (Anglia, Írország, Franciaország). Valamivel átlag alatti kolostorsűrűséget találunk Skóciában és Walesben, valamint Magyarországon, Lengyelországban és Poroszországban. Az adatokat a kisebb rendekhez tartozó kolostorok számával kiegészítve (B) a kép megváltozik: Magyarország az átlagos kolostorsűrűséget mutató területek közé ugrik.

Amennyiben az egy rendházat eltartó átlagos lélekszámot állítjuk vizsgálódásunk középpontjába, úgy némileg más csoportokba rendeződnek a megfigyelt területek. Csehország a középkor végén – a huszitizmus következtében – egyértelműen fölfelé „lóg ki”. Az átlagnál valamivel magasabb arányt mutat két kicsiny, peremterületen fekvő ország(rész): Poroszország és Wales, továbbá kisebb mértékben Lengyelország, míg Ausztria, Magyarország és Szilézia az átlag körül helyezkedik el. Lényegesen kevesebb ember a Brit-szigeteken és Dániában volt képes egy koldulórendi kolostort eltartani, s ehhez a csoporthoz közelít Dalmácia is.

3. ábra

Az Alpokon túli Európa koldulórendi kolostorhálózatának demográfiai összefüggései

A pálos kolostorokat figyelembe véve (B) a helyzet annyiban változik, hogy Lengyelország lényegében eléri az átlagot, Magyarország viszont Dalmáciához, Angliához és Dániához hasonló fő/kolostor arányt mutat.

Fontos hangsúlyozni, hogy e két grafikon csupán egyetlen időbeli metszetet ábrázol, a változások bemutatásához további adatgyűjtésre volna szükség. Annyi azonban ezek alapján is kijelenthető, hogy Közép-Európa államai a kolostorhálózat és a „kolostoreltartó képesség” szempontjából nem rendezhetők egy csoportba. A háttérben több tényező hatása feltételezhető: a demográfiai és gazdasági tényezők mellett jól kitapinthatóan szerepet játszottak vallási (huszitizmus) és politikai (török elleni harcok) szempontok is. Az is világos, hogy a késő középkori magyar királyság egyáltalán nem tekinthető perifériának ebben az időszakban és ebből a szempontból, legfeljebb annyiban, amennyiben például az erőteljesen városiasodott Anglia is annak tekinthető. Emellett, a jelek szerint 1500 körül sem gazdasági, sem demográfiai válságnak nincs nyoma. Ugyanakkor érdemes elgondolkodni Lengyelország és Írország helyzetén, ennek értelmezéséhez azonban a két ország gazdasági viszonyaira és településhálózatára vonatkozó további adatokra volna szükség.

Ha mégis kisebb-nagyobb csoportokat vagy hasonlatosságokat felmutató párokat keresünk a területek között, akkor jól láthatóan Anglia, Skócia és Dánia, Franciaország és Németország, illetve Lausitz, Szilézia, Ausztria és (német) Svájc mutat lényegében azonos képet.⁵¹ Feltételezhető, hogy az 1400 körüli állapotot mutató grafikonon Csehország is a Németország által meghatározott közép-európai csoportot erősítené. A második grafikonon Magyarország és a horvát-dalmát területek ugyancsak értelmezhetők párként. Wales és Poroszország esetét külön kellene megvizsgálni, mert a földrajzi távolság miatt a hasonlóság nehezen értelmezhető.

A kolostorsűrűséget tekintve néhány nyugat-európai terület – mint Anglia vagy Dánia – vonatkozásában az adatok arra utalnak, hogy a kolostorhálózat egy korábbi, jóval nagyobb lélekszámhoz igazodva jött létre. A demográfiai krízis miatt – amelynek okaként egyébként könnyen azonosíthatjuk a nagy pestisjárványt – ezeken a területeken a koldulórendek 13. századi expanzióját nem követte másodvirágzás, a kolostorok száma nem vagy alig nőtt. Ugyanakkor tény, hogy ez a helyzet nem vezetett a kolostorok tömeges megszűnéséhez, legfeljebb a szerzetesek száma csökkent, ami arra mutat, hogy a gazdasági teljesítőképesség nem romlott az adott időszakban, vagyis a kevesebb ember is képes volt a nagyszámú kolostor eltartására.

---

51 Ugyancsak „együtt mozog” a táblázatban külön fel nem tüntetett Svédország (Skåna nélkül) és Norvégia.

A becsült lélekszámadatak természetesen sok bizonytalanságot rejtenek magukban, de az arányok nagyjából tükrözik a valós helyzetet. Ennek megfelelően a tendenciák alapján úgy vélem, a magyar királyság népessége 1500 körül nemigen lehetett kevesebb 3,5 millió főnél. Ennél kisebb lélekszám esetén ugyanis az egy kolostort eltartó népesség száma olyan csekély lenne, hogy még Anglia és Dánia adataitól is elmaradna, s ez már semmiképp sem hihető. A belső arányokat tekintve a Kubinyi által becsült lélekszám és e közötti mintegy 200 000 fős különbség – a kolostorhálózat 15. századi alakulását figyelembe véve – nagyrészt a Dunántúlon – annak is inkább déli részén –, kisebb részben talán Szlavóniában összpontosulhatott.

5. táblázat

Két vagy annál több kolostorral rendelkező városok száma az egyes területeken 1500 körül, a kis rendekkel együtt

Kolostor/ város	Anglia	Wales	Írország	Skócia	Ausztria	Cseh Királyság	Svájc	Poroszország	Dánia	Skandinávia	Franciaország	Lengyelország	Magyarország	Dalmácia és Horvátország	Németország	Összesen
2	19	1	5	6	3	9	1		10	6	46	5	18	14	59	204
3	8		3	2	2	1	3		1		18	3	7	1	24	75
4	11		1	1		2					17		1	1	9	43
5	3				1						5		2		6	17
6													1			1
7											2	1	1			4
Nagyobb városok	41	1	9	10	6	12	4	0	11	6	88	9	30	16	101	344
Városi kolostorok	121	2	23	26	17	29	11	0	23	12	253	24	84	35	262	924
Összes kolostor	196	11	130	42	41	85	23	6	40	37	683	113	247	62	538	2246
„Fait urbain” (százalék)	61,7	18,2	17,7	61,9	41,5	34,1	47,8	0,0	57,5	32,4	37,0	23,0	34,0	56,5	48,7	41,1

Németalföld, vagyis a mai Belgium és Hollandia kolostorai Franciaország és Németország kolostorai között szerepelnek.

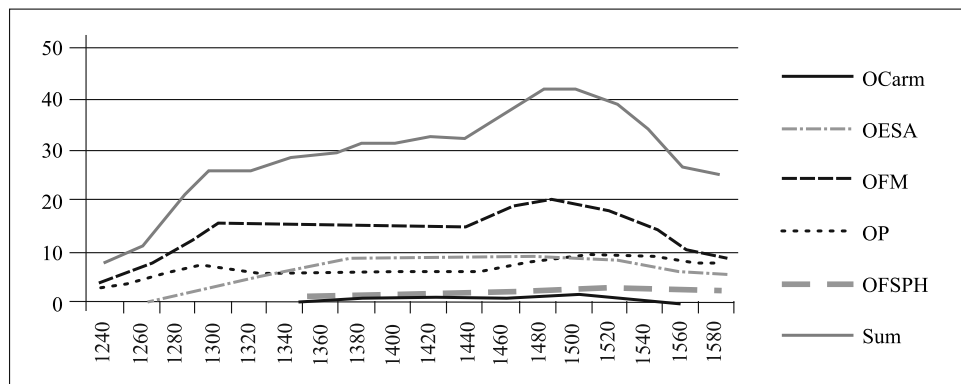
A terjeszkedés dinamikája

További kérdéseket vet fel az egyes területeken a koldulórendi kolostorok terjeszkedése. Miközben a térségben több helyen a „klasszikus” képet – gyors elterjedés, stabilizáció, lassú hanyatlás – látjuk, esetleg egy kisebb másodvirágzással a középkor végén (például Ausztria, Svájc, Szilézia), vannak jellegzetes kivételek is. Csehországban a kétszeri hanyatlás nyilvánvalóan a huszitizmus és a 16. századi reformáció következménye volt, amelyek közül az előbbi hatott a szomszédos területek – elsősorban Ausztria és Szilézia – grafikonjain is látható, 1440 utáni másodvirágzásra. Lengyelországban a görbe emelkedése jóval lassúbb, mint a térség többi országában. Emellett azt is ki kell emelnünk, hogy a grafikon csak a lengyel királyság területét ábrázolja, a litván nagyfejedelemség nélkül, ahol pedig a 16. század folyamán jelentős számban létesültek új koldulórendi kolostorok. Ennek köszönhetően a grafikon enyhén leszálló jellege emelkedővé válik a lengyel–litván állam teljes területét figyelembe véve (4–11. ábra).

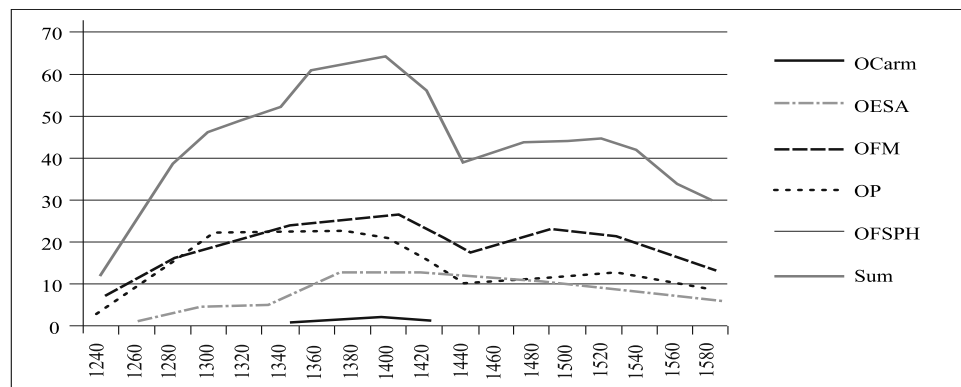
Összességében véve a grafikonok jellege mégis hasonló, mert mindegyiken felfedezhető egy „stabilizációs szint”. Ezzel szemben a magyar, illetve a német területek koldulórendi kolostorait ábrázoló grafikonokon ilyen szintnek alig látjuk jelét, a teljes kolostorszámot mutató vonal folyamatosan emelkedik. A jelenség mozgatói Magyarországon nagyrészt a ferencesek, Németországban pedig az összes koldulórend hozzájárul valamilyen mértékben, de leginkább a ferencesek és a karmeliták. A németországi adatokat kisebb területekre szétbontva ugyanakkor az látszik, hogy a folyamatosan emelkedő trend oka a különböző német területek fejlődésének eltérő üteme. Hasonló képet mutat a Brit-szigetek összesített grafikonja is. Ilyen jellegű területi eltéréseket Magyarországon viszont nem látni. Hasonló a két grafikon a 16. századi hirtelen összeomlást tekintve is, amelynek háttérében Németországban a reformáció és a vallásháborúk, Magyarországon a reformáció és a török háborúk álltak. Még ennél is drasztikusabb összeomlás csak Angliában figyelhető meg, ahol VIII. Henrik rendeletei nyomán az 1530-as években szinte egyik napról a másikra eltűntek a szerzetesközösségek, valamint a kalmari unió területén, ahol a reformáció rendkívül gyors és szinte zavartalan térhódítása eredményezte ugyanezt. Különösen tanulságos a kép, ha összevetjük a csehországi grafikkal, ahol a huszitizmus ugyan jelentős pusztulást okozott a kolostorhálózatban, ez mégis messze elmaradt az említett magyar és német pusztulás mértékétől. Ráadásul amint a cseh királyság határain kívülre helyeződtek át a háborús konfliktusok, megkezdődött az elpusztult kolostorok helyreállítása, illetve újak alapítása, még ha a kolostorhálózat sűrűsége nem is érte el a korábbiakat.

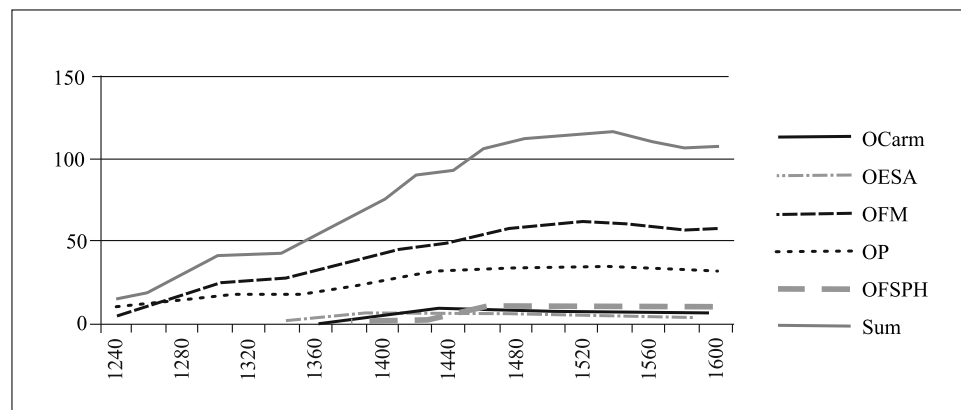
4. ábra. Alsó- és Felső-Ausztria, valamint Stájerország kolostorai (1240–1580)

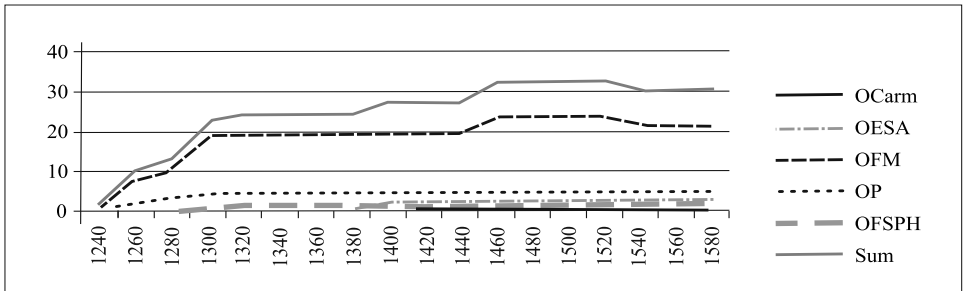
5. ábra. Csehország kolostorai (1240–1580)

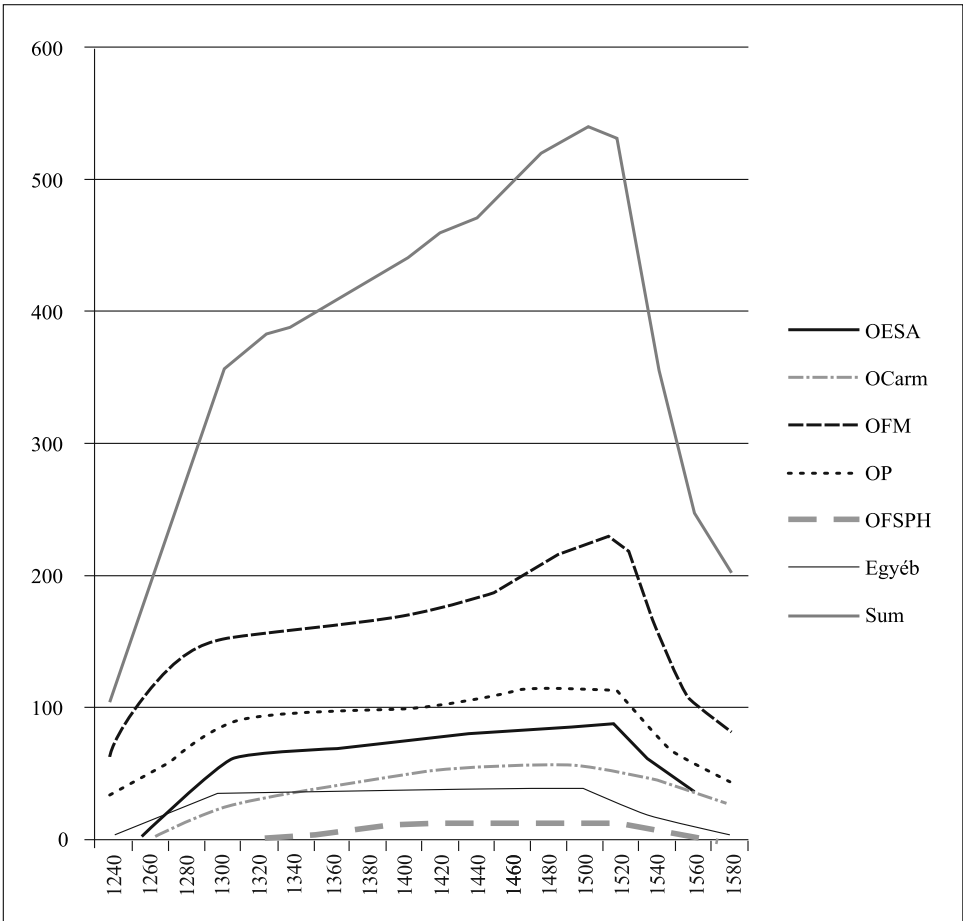
6. ábra. Lengyelország kolostorai (1240–1580)

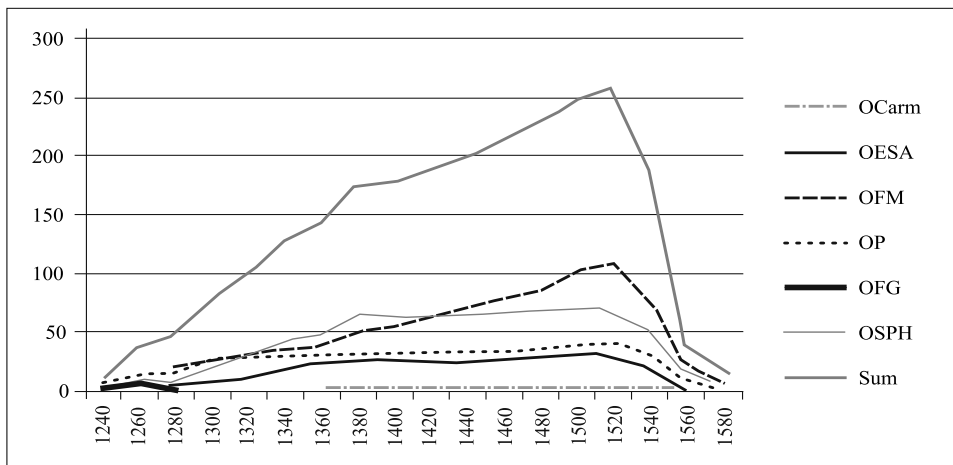
7. ábra. Szilézia kolostorai (1240–1580)

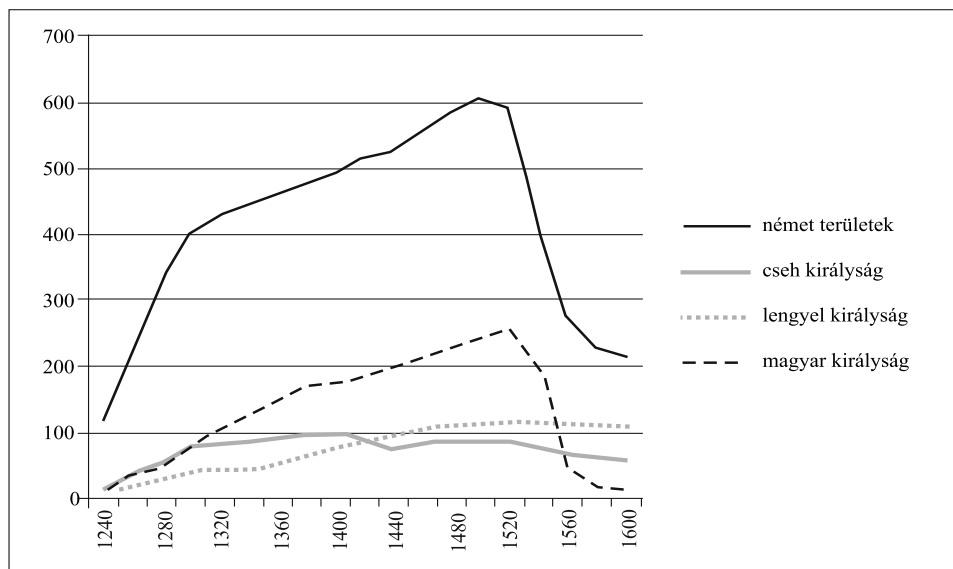
8. ábra. Németország kolostorai (1240–1580)

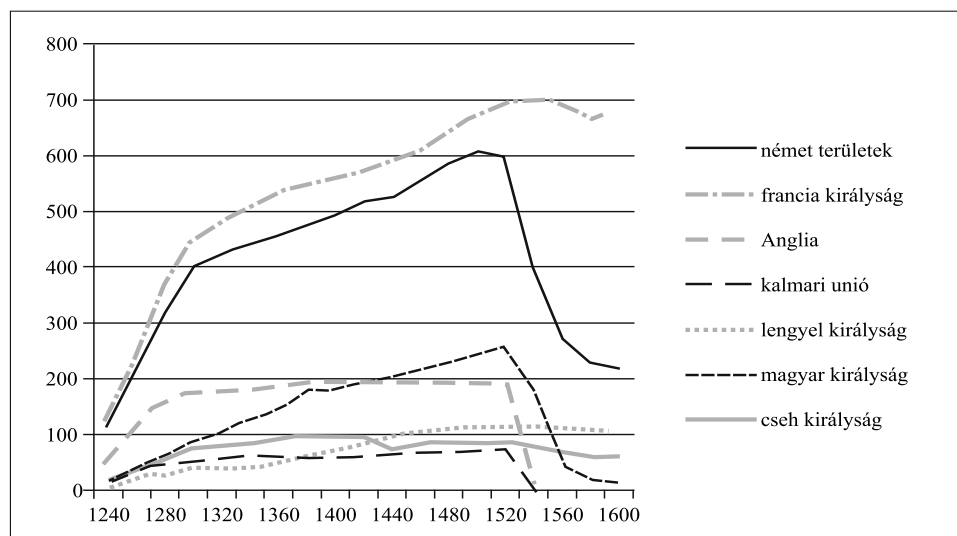
9. ábra. Magyarország kolostorai (1240–1580)

10. ábra. Közép-Európa kolostorai (1240–1600)

11. ábra. Az Alpokon túli európai országok koldulórendi kolostorainak száma (1240–1600)

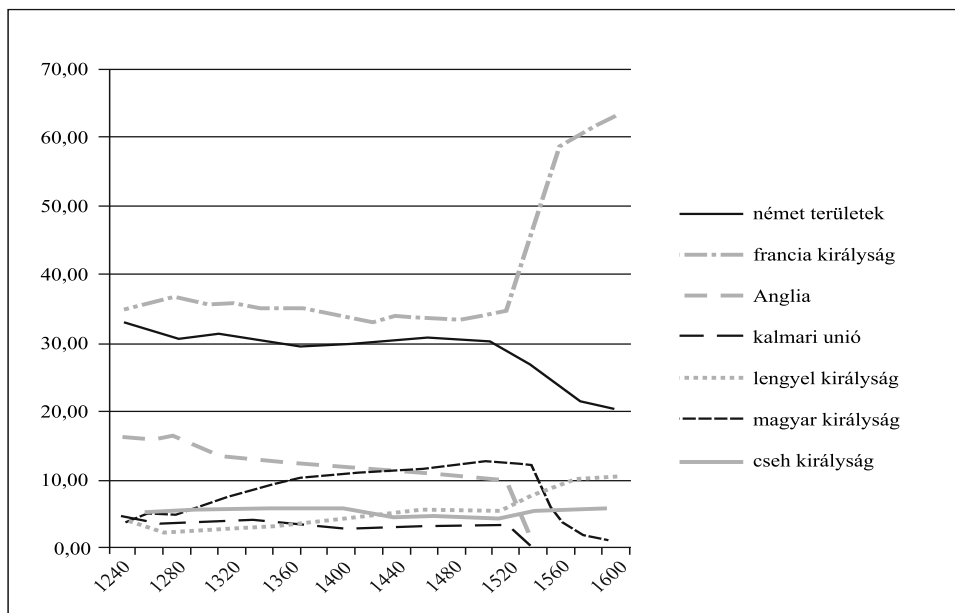

Végezetül érdemes egy pillantást vetni az egyes régiók részesedési arányára a koldulórendi kolostorok teljes európai hálózatában (a dél-európai területek nélkül). A 12. ábra azt mutatja, hogy egy adott időben az összes koldulórendi kolostor hány százalékát találjuk az egyes területeken. A feltüntetett hét terület – a francia királyság, a német területek (Észak-Itália nélkül), Anglia (Walesszel), a magyar királyság (Horvátországgal), a cseh királyság (Sziléziával és Lausitzcal), a lengyel királyság (a megszerzett porosz területekkel, de Litvánia nélkül), valamint a kalmari unió – a 14. század végéig a koldulórendi kolostorok összesen több mint 90%-ának adott otthont, s arányuk a 15. században is meghaladta a 85%-ot. A 13. századi terjeszkedési időszak szinte mindenhol okozott kisebb ingadozásokat, a 16. századi reformáció pedig, mondhatni, mindent felborított. Igazán értelmezni és értékelni az 1280 és 1520 közötti időszakot lehet.

Amint látható, Franciaország mindvégig magasán vezet, habár az ott működő kolostorok részaránya idővel valamelyest csökkent. A következő Németország, amely 1280 tájára „állt be”, 1360-tól a reformáció időszakáig pedig igen stabil képet mutat. Ez azt jelenti, hogy a nagy alapítási hullám után is, a népesség növekedésével párhuzamosan még folyamatosan jöttek létre újabb kolostorok. A korai időszakban Anglia állt a harmadik helyen, a 14. századtól kezdve azonban mindvégig csökkent az itteni kolostorhálózat részaránya Európán belül. Ennek oka, hogy a hálózat gyakorlatilag 1300 körülre kiépült, további alapítások nemigen történtek a későbbiekben.

A 13. század első felében a három kelet-közép-európai állam fej-fej mellett indult, Magyarország azonban viszonylag gyorsan elszakadt ettől a csoporttól. Feltűnő, hogy míg a másik két államban, Csehországban és Lengyelországban a kolostorhálózat hamar elérte a stabilizációs szintet, addig Magyarország esetében a

12. ábra. Európa egyes területeinek százalékos részesedése a teljes koldulórendi kolostorhálózatban

nyugat-európai országokhoz képest lassan, de folyamatosan emelkedő trendet mutató vonalat látunk. Ez azt jelenti, hogy az ország kolostorhálózatának részaránya Európán belül a 13–15. században, egészen a reformáció megjelenéséig folyamatosan nőtt. Az 1400-as évek elején Anglia és Magyarország helyet is cserélt a sorrendben. Érdekes alaposabban szemügyre venni Csehország és Lengyelország helyét is. Az előbbi a 16. században gyakorlatilag visszanyerte korábbi súlyát, az utóbbiban pedig két emelkedő időszak is megfigyelhető: 1400 körül, illetve a 16. század elején. Ennek gazdasági és demográfiai háttere további kutatás tárgya lehetne.

Mind a grafikonokat, mind a térképeket hosszan lehetne még elemezni, mivel azonban tanulmányomat vitaindítónak szántam, ettől most eltekintek. Kizárólag a középkori magyar királyság szempontjából számba véve az állításokat, a következőket tartom fontosnak kiemelni:

- A legkorábbi monostoralapítások megerősíteni látszanak azt a vélekedést, hogy a római kori Pannonia déli felében, a Sopron–Pécs vonaltól délnyugatra feltételezhető a településhálózat, illetve egy részének fennmaradása, az északkeleti felében azonban már a népvándorláskorban is csak romokkal számolhatunk. A korai monostoralapítások topográfiája alapján a római utak egy részének használata is feltételezhető. A legforgalmasabb utak egyike a 11–12. században a Lotaringiából Augsburgon, Salzburgon, Grazon, Pécsen át vezető, később *via imperatoris*nak nevezett út volt. A Borostyánút és a Duna menti limesút használata a 11. században, a Drávától délre vezető római úté a 13. századig nem mutatható ki a kolostorhálózat alapján.

- Az ország kolostorhálózatának változásai alapján megállapítható, hogy a településhálózat a 13. század közepén ténylegesen elérte az ország határait. Erdély betelepítésében, illetve az intézményhálózat kiépítésében nagyobb szerepet kaptak az északi útvonalak. A Maros-völgy monostorainak döntő többsége a 12. század közepe táján vagy azután létesült, létrejöttükben a folyón zajló sókereskedelemnek lehetett szerepe. Ugyancsak a 12. század közepén kezdődött a nyugati gyepeülve monostorokkal való betelepítése. Szlavónia népessége viszont csak 1200 körül kezdett emelkedni, kolostorhálózata a 13. század előtt nem épült ki. Itt a legkorábbi alapítások a Papuk-hegység köré csoportosulnak. Eközben az Alföld településviszonyai gyökeresen átalakultak, a régió kolostorhálózata lényegében eltűnt, az új rendek is csak elvétve és gyakran későn jelentek meg a területen. E folyamat már a tatárjárás előtt megkezdődött és csak jóval azután zárult le. A jelenség egyik oka a Tisza és mellékfolyói mentén a vízjárta területek kiterjedése, illetve az lehetett, hogy az árterek egyes részeit hosszabb ideig borította víz. Hasonló, korlátozottabb hatással járó vizesedés feltételezhető a Rába mentén és a Dráva torkolatvidékén, valamint a Balaton déli partján is.⁵²
- A 15. században a Temesköz és az Erdélyi-érchegység demográfiai viszonyai lényegesen megváltoztak: ezeken a területeken az ortodox népesség már ekkor nagy arányt képviselt, egyes vidékeken vélhetően többségbe is került. Erre utal, hogy a Temesköz koldulórendi kolostorainak elsöprő többsége a század második felére eltűnt.
- A koldulórendi kolostorhálózat vizsgálata alapján elmondható, hogy a rendek megtelepedését tekintve az ország egyáltalán nem volt lemaradva Európa más részeitől, de a kolostorhálózat kiépülése lényegesen lassabban történt, s nagyjából az 1350-es évekig tartott. Ennek oka legalább részben a tatárjárás és a kun betelepülés lehetett. Ugyanakkor a 14. század közepétől a növekedés nem állt le, az ország súlya az 1520-as évekig emelkedett.
- Az európai adatokkal történt összehasonlítás alapján a magyar királyság népessége 1500 körül elérte a 3 500 000 főt. A Dunántúl – főként a Dél-Dunántúl – és Szlavónia népsűrűsége pedig a korábban feltételezetttnél valamivel magasabb lehetett.
- Realisabb képet kapunk az Európában zajló folyamatokról, ha a koldulórendek közül nem rekesztjük ki a kisebbeket. Ezek közül a magyar alapítású pálos rend volt a legnagyobb, kolostorainak számát tekintve közvetlenül az

52 Az Árpád-kori és a késő középkori településhálózat hasonló változását sikerült kimutatni a Balaton déli partján. Vö. *Mészáros Orsolya–Serlegi Gábor*: The impact of environmental change on medieval settlement structure in Transdanubia. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 62. (2011) 199–219. Nem kizárt, hogy az 1248-ban említett siójuti ferences kolostor megszűnése is – közvetlenül vagy közvetve – ezzel a változással függ össze. A Kárpát-medence középkori, különösen az Árpád-kori időjárási és éghajlati viszonyainak rekonstrukciójához ld. még *Kiss Andrea*: Weather and Weather-Related Natural Hazards in Medieval Hungary. I–II. *Medium Aevum Quotidianum* 66. (2013) 5–37., 67. (2014) 5–46., továbbá *Vadas András–Rácz Lajos*: Éghajlati változások a Kárpát-medencében a középkor idején. *Agrártörténeti Szemle* 51. (2010) 39–61.

ügynevezett négy nagy koldulórend mögött, az ötödik helyen állt Európában (a rend terjeszkedésének szélesebb összefüggésekbe helyezése kívül esik a jelen tanulmány keretein).

Összegezve, a kolostorhálózat alapján a középkori magyar királyság egyáltalán nem volt Európa elmaradott vagy periferikus területe, különösen nem számítható annak a 13. század végétől. A településhálózat átalakulását figyelve megfontolandó, hogy a hagyományos választóvonalak helyett érdemes volna más időbeli határokat és ezzel együtt más okokat (is) keresni. A régészeti adatokat is tekintetbe véve település- és népességtörténeti szempontból a 8–12., illetve a 14–16. század látszik két világosan eltérő korszaknak. A köztes időben a „hosszú” 13. század a nagy átalakulások kora, amelyek a tatárjárástól függetlenül is zajlottak, de a végkifejletet a mongol támadás és következményei nyilván jelentősen befolyásolták. A mélyebb okok között meghatározó szerepe lehetett a környezet (éghajlat, vízjárás) változásának, e folyamat feltárása azonban még sok kutatást igényel.

BEATRIX F. ROMHÁNYI

MONASTIC NETWORK – SETTLEMENT SYSTEM – POPULATION ON THE DEMOGRAPHIC CHANGES OF THE MEDIEVAL HUNGARIAN KINGDOM

Based on the analysis of the changing network of monasteries in medieval Hungary the aim of the present paper is to model the demographic evolution of the country, as well as to interpret the results in a European context. The reliability of data is not equal throughout the whole period between ~1000–1550. The set of data before 1200 represents a minimum of the once existed institutions. The main results of the analysis are:

- The correlation between the first foundations and the late Roman and 9th century settlement system (SW from the Sopron–Pécs line). The road from Lorraine to the Balkans through the Alps appears on the early map, the Amber Road, the Limes Road and the Roman Road south from the Drava River are not reflected in the monastic network till the 13th century.

- The country's settled area reached the borders by the mid-13th century. The institutions entered Transylvania from the north, the importance of the Maros Valley increased from the mid-12th century. Despite the foundation of the Zagreb Bishopric in 1091 the monastic network of Slavonia began to develop only around 1200. In the same period the network of the Great Plain changed radically, the early monasteries disappeared, while the new orders settled late and sporadically in the region.

- The immigration of Orthodox population to the Temes Region and the Transylvanian Mountains is reflected in the monastic network in the 15th century.

- In the case of the mendicant orders the time of the first foundations and the average density of their network correspond to Western European standards, but their evolution was slower. The late coming of the Carmelites is characteristic all over East Central Europe. The relative weight of the country within the mendicant network of Europe increased constantly till the 1520s.

– With regard on “monastic sustainability” in European context the population of the Hungarian Kingdom reached 3.500.000 around 1500. Population density of Transdanubia and Slavonia seems to have been higher than supposed earlier.

– As far as settlement history is concerned, the analysis of the monastic network and of the archaeological data reveal two major periods (8th–12th c., 14th–16th c.). The long 13th century was a period of transition in which the Mongol invasion acted as a catalysing factor. Among the reasons of the transformation environmental (climatic, hydrologic) factors played a crucial role.

CONTENTS

STUDIES

Beatrix F. Romhányi: Monastic Network – Settlement System – Population. On the demographic changes of the medieval Hungarian Kingdom	1
Géza Pálffy: The Century of Ruptures and Compromises: The History of the Kingdom of Hungary in the Seventeenth Century from a New Perspective	51
Gábor Erdődy: László Szalay the Politician	67
Iván Zoltán Dénes: Gyula Szekfü's Image of Gábor Bethlen	97

WORKSHOP

Márton Szilágyi: To Bear the Unbearable. The Prison-World of the Convicts of the Martinovics Conspiracy	121
Iván Halász: Polish City-states under International Supervision in Pre-1939 Europe: Cracow and Danzig as Free Cities	131

REVIEW ARTICLE

Researches on the Angevin Monarchy in Hungary from an Italian and French Perspective	155
--	-----

COMMEMORATION	175
---------------	-----

E SZÁMUNK SZERZŐI

DÉNES IVÁN ZOLTÁN, az MTA doktora, eszmetörténész (Budapest) • ERDŐDY GÁBOR, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE) • ARMAND JAMME, directeur de recherche (CNRS, Paris) • HALÁSZ IVÁN PhD, tud. főmunkatárs (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet), a Sziléziai Egyetem (Opava) Közpolitikai Karának vendégprofesszora • VINNI LUCHERINI (Università degli Studi di Napoli Federico II) • SERENA MORELLI (Seconda Università degli Studi di Napoli) • PÁLFFY GÉZA, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • PÉTER KATALIN, az MTA doktora, kutató professor emeritus (MTA BTK TTI) • F. ROMHÁNYI BEATRIX, a történelemtudományok kandidátusa, tanszékvezető egy. docens (Károli Gáspár Református Egyetem) • SZÁSZ ZOLTÁN, a történelemtudomány kandidátusa, ny. tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • SZILÁGYI MÁRTON, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE)

ELTE=Eötvös Loránd Tudományegyetem

MTA BTK TTI=Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható
--

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáma: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézetében
(1014 Budapest, Úri utca 53.,
telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A Történelmi Szemle 2015-ös évfolyamának
megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap és
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti Kulturális Alap

